

**ВАЗОРАТИ МОЛИЯИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ МОЛИЯ ВА ИҚТИСОДИ ТОҶИКИСТОН**

ВБД: 336.77.067+336.774.5

Бо ҳуқуқи дастнавис

ОЕВ АНИС ДАВЛАТОВИЧ

**ТАКМИЛИ НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ ХАВФҲОИ ҚАРЗӢ ДАР
ТАШКИЛОТҲОИ ҚАРЗИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои иқтисодӣ
аз рӯйи ихтисоси: 08.00.07 – Молия, муомилоти пулӣ ва қарз

Роҳбари илмӣ:

доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор
Хушвахтзода Қобилҷон Хушвахт

Душанбе –2024

Диссертатсия дар кафедраи таҳлили иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон иҷро шудааст.

Роҳбари илмӣ:

Хушвахтзода Қобилҷон Хушвахт,
доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор,
Президенти Академияи миллии илмҳои
Тоҷикистон

Муқарризони расмӣ:

Рачабов Рачаб Кӯчакович, доктори
илмҳои иқтисодӣ, профессори
кафедраи фаъолияти гумрукии
Донишгоҳи давлатии тижорати
Тоҷикистон

Боймуродов Ҷовид Ҷаъфарҷонович,
номзади илмҳои иқтисодӣ, сардори
шӯъбаи амалиёти ҚСП “Спитамен-
Бонк”

Муассисаи пешбар:

**Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ
ва соҳибкорӣ Тоҷикистон**

Ҳимоя санаи “26” апрели соли 2024 соати 13⁰⁰ дар ҷаласаи Шурои диссертатсионии 6D.KOA-014 назди Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон баргузор мегардад. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734067, ш. Душанбе, хиёбони Нахимов 64/4. E-mail: faridullo72@mail.ru; телефони котиби илмӣ: +992 935730010.

Бо диссертатсия ва автореферат дар китобхонаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон ва тавассути сомонаи www.tgfeu.tj шинос шудан мумкин аст.

Автореферат «_____» _____ соли 2024 тавзеъ шудааст.

**Котиби илмӣ
шурои диссертатсионӣ
номзади илмҳои иқтисодӣ**

Убайдуллоев Ф.К.

МУҚАДДИМА

Мубрами мавзу таҳқиқот. Дар шароити муосири низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмини дараҷаи устувори сифати сандуқи қарзӣ ва дастрасии шахсони воқеию ҳуқуқӣ ба сармояи қарзии дорои хусусиятҳои дарозмуҳлату ғоизнокии нисбатан пасттар масъалаи мубрам маҳсуб меёбад. Яке аз вазифаҳои муҳими ташкилотҳои қарзӣ бо сармояи қарзӣ таъмин намудани соҳаҳои бахши воқеии иқтисодиёти миллӣ мебошад. Дар қараёни ба миёнарави муҳими инкишофи тақрористеҳсоли ҷамъиятӣ табдил додани ташкилотҳои қарзӣ маҳз идоракунии хавфҳои қарзӣ масъалаи меҳварӣ мебошад. Хавфи қарзӣ ҳамчун нишондиҳандаи сифатии баҳодихии устувори молияи низоми бонкӣ баромад намуда, дараҷаи ноустувори он суботи молиявии низоми бонкиро осебпазир мегардонад. Возеҳ аст, ки аз ғайрияти пурсамару босуботи низоми бонкӣ рушди бемайлони иқтисоди миллӣ, шаклгирии мақсадноки муносибатҳои хориҷӣ, баъътидолории мушкилоти иҷтимоӣ ва баландбардории сатҳу сифати зиндагии шаҳрвандон вобаста аст.

Мавқеи низоми бонкӣ дар сохтори бахши молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсиррасон буда, зиёда аз 85 дарсади дороиҳои бахши молиявии мамлакат маҳз ба қисми бонкӣ рост меояд. Аз ин лиҳоз, номуайяниҳо ва хавфҳои эҳтимолие, ки дар низоми бонкӣ дараҷаи баланди таъсиррасонӣ доранд, дар маҷмӯъ, барои низоми иқтисодии мамлакат таҳдидкунанда мебошанд. Дар низоми хавфҳои молиявӣ хавфи қарзӣ аз зумраи он номуайяниҳое мебошад, ки бо дигар хавфҳои молиявӣ алоқаманд буда, сабабгор ё тавлидгари намудҳои гуногуни хавфҳо низ шуда метавонад.

Талабот ба қарз ва дастрасӣ ба сармоягузори қарзӣ ҳамеша мавҷуд буда, омили таъсиргузор ба ин раванд идоракунии хавфҳои қарзӣ мебошад, ки аҳамияти мавзу таҳқиқотро муайян мекунад. Оид ба хавфҳои баланди қарзӣ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд намуданд, ки “...нокифоя будани ҳаҷми қарзҳои ба соҳаҳои иқтисоди миллӣ, низоми сусти идоракунии корпоративӣ, зиёд будани хавфҳои амалиётӣ ва қарзӣ, боқӣ мондани қарзҳои ғайрифаъл, кофӣ набудани ҷалби сармоя ба низоми бонкӣ ва таъсиси намоёндагии бонкҳои хориҷӣ ҷиҳати беҳтар намудани маблағгузори корхонаҳои истеҳсоли аз ҷумлаи камбудӣҳое мебошанд, ки бояд ҳарчи зудтар бартараф карда шаванд. Дар ин раванд, бояд яққоя бо ташкилотҳои қарзӣ оид ба беҳтар намудани сифати дороиҳои низоми бонкӣ, афзоиш додани пешниҳоди қарзҳои дарозмуддат ба соҳибкорони истеҳсоли ва фаъл намудани низоми рейтинги миллӣ барои ташкилотҳои қарзӣ ва ширкатҳои суғурта тадбирҳои зарурӣ андешида шаванд”¹.

Ҳамзамон, аҳамияти тадқиқоти диссертсиониро зарурати муносибати маҳсус ба таҳлил ва арзёбии хавфҳои қарзӣ дар шароити муосири ғайрияти низоми бонкӣ бо мақсади тақмили низоми идоракунии онҳо тасдиқ мекунад.

---

¹ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ”.–26.01.2021с.–[Захираи электронӣ].–Ҳолати дастрасӣ: www.president.tj (санаи муроҷиат: 06.08.2021с.).

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Масъалаи назариявии омӯзиш ва таҳқиқи хавфҳои молиявӣ бонкӣ аз ҷониби иқтисодчиён на танҳо дар шароити кунунӣ, балки дар охири асрҳои XVIII - XIX низ мавриди муҳокима қарор гирифт. Иқтисоддонҳои назария ва амалияи хориҷӣ ва ватанӣ ба омӯзиш ва таҳлили хавфҳои қарзӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир кардаанд. Муаммоҳои хавфҳои молиявӣ бонкӣ ва низоми идоракунии онҳо дар осори иқтисоддонони ватанӣ, аз қабили: Ҳ. А. Абдуалимзода, Ҳ.И. Аминов, Н. Ашуров, А.А. Бегматов, Р.Б. Бердиев, Ҷ.Ҷ. Боймуродов, Р.Ғ. Ғаниев, И.Ҳ. Давлатов, И.Р. Иброҳимзода, С.Ҷ. Махшулов, Ш. Раҳимзода, З.А. Раҳимов, Р.К. Рачабов, Қ.С. Сафаров, А.А. Солеҳзода, З. Султонов, Х.У. Умаров, Д.У. Уроқов, Қ.Х. Хушвахтзода, Ш.Қ. Хайрзода, У.С. Ҳикматов, Б.Б. Хоҷаев, Б.М. Ҷӯраев, Б.М. Шарифзода, З.Н. Шодиева, Т.Г. Шодиева, М.К. Файзуллоев баррасӣ шудаанд.

Аз муаллифони хориҷӣ, ки оид ба хавфҳои бонкӣ таҳқиқот бурдаанд, метавон ба қорҳои А.Н. Боршёва, С.О. Беляев, Б.С. Бернанкенке, Д.В. Даймонд, Ф.Х. Дюбвиг, О.М. Ермоленко, В.В. Жариков, Р.В. Иванов, Н.И. Кабушкин, Н.С. Костюченко, Н.В. Костина, О.И. Лаврушин, И.В. Ларионов, Ҷ.П. Морган, А.К. Солодов, В.Т. Севрук, Ҷ.Ф. Синки, Е.Г. Толкачева, А.Е. Фошкин, И.П. Хоминич, Н.В. Хохлов, А.Н. Хетагуров, А.С. Шапкин, Е.К. Шурина истинод кард.

Гарчанде, дар қорҳои олимони ватанӣ муаммоҳои танзим ва идоракунии хавфҳои бонкӣ баррасӣ шуда бошанд ҳам, аммо, то ба имрӯз масъалаи низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ ҳамаҷониба таҳқиқ нагардидааст. Дарачаи баланди қарзҳои ғайрифайол дар сохтори умумии сандуқи қарзии низоми бонкӣ, механизми баҳодихӣ ва такмили низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ дар шароити муносири низоми бонкӣ аҳамияти таҳқиқоти диссертатсиониро дар шароити кунунии иқтисоди миллӣ муайян намудаанд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти анҷомёфта бо муқаррароти Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Стратегияи миллии фарогирии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022-2026, Нақшаи стратегияи солимгардонии фаъолияти Бонки миллии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2019, Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 ва нақша - чорабиниҳои Кумитаи суботи молиявии назди Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон, ки ба масъалаи таъмини суботи молиявии кишвар нигаронида шудаанд, инчунин ба мавзуи қорҳои илмӣ таҳқиқотии кафедраи таҳлили иқтисодии ДДМИТ - “Таҳлили шароит ва омилҳои таъсирбахш дар таъмини рушди устувори миллӣ” мутабоқат менамояд.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот аз такмили ҷанбаҳои назариявӣ методӣ ва амалии таҳлил, қоркард ва пешниҳоди механизми мукаммали баҳодихӣ идоракунии хавфҳои қарзӣ, ки ба таҷрибаи пешрафта асос ёфта, ба шароити муносири ташкилотҳои қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқанд, иборат мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои ноилгардӣ ба мақсади мазкур вазифаҳои зерин гузошта ва ҳал карда шудаанд:

- дар асоси умумигардонии усулҳо ва ақидаҳое, ки дар назарияи мактабҳои иқтисодӣ мавҷуданд, ошкор кардани моҳият, аломат ва хусусияти умдаи хавф, таҳлили дарки назариявии хавфи қарзӣ ва асосноккунии мавқеи илмӣ муаллифӣ бо дарназардошти хусусиятҳои фароғирандаи ҳоси он;

- таснифи хавфҳои қарзӣ, омилҳои таъсиркунанда ва таҳаввулотҳои низомии идоракунии ин хавфҳо дар асоси омӯзиши концепсияи назариявӣ ва амалии хавфҳои қарзӣ;

- таҳия ва пешниҳод намудани механизми тақмили низомии баҳодихии хавфҳои қарзӣ дар асоси омӯзиши таҷрибаи хориҷӣ;

- таҳлили ҳолати муосири низомии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва баҳодихии сифати сандуқи қарзии он ҳамчун нишондиҳандаи устувории молиявии низомии бонкӣ;

- тақмили заминаҳои меъёрӣ ва методии низомии идоракунии хавфҳои қарзӣ чиҳати баландбардории самараи чараёни қарздиҳӣ дар низомии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- коркарди тамсилаи оптималии баҳодихии хавфҳои қарзии ҷавобгӯй ба шароити муосири низомии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки арзёбии дурнамои низомии идоракунии хавфҳои қарзӣ ва самаранокии бозори хизматрасонии қарзиро дар кишвар таъмин намояд.

Объекти таҳқиқотро ташкилотҳои қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва хавфҳои қарзӣ, ки ба фаъолияти онҳо таъсир мерасонад ташкил медиҳанд.

Мавзӯи таҳқиқотро муносибатҳои ташкилию иқтисодӣ ва молиявӣ оид ба тақмили низомии идоракунии хавфҳои қарзӣ дар ташкилотҳои қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил медиҳанд.

Фарзияи таҳқиқот бар муқаррароте асос ёфтааст, ки пешгирӣ накардан аз хавфҳои қарзӣ, илова бар он, ки ташкилоти қарзиро ба муфлисӣ меорад, ба тамоми иқтисоди миллӣ таъсири манфӣ мерасонад. Барои пешгирӣ ва ояндабинии хавфҳои қарзӣ баҳодихии дурусти қобилияти пардохтпазирии қарзгиранда дар асоси усулҳои тақмилёфтаи скоринги қарзӣ ва 5C, методикаи баҳодихии хавфҳои қарзӣ дар асоси Базел II, диверсификатсия ва мониторинги қарзҳо муҳим мебошад.

Асосҳои назариявии таҳқиқотро табиати иқтисодии хавф ва дарки назариявии он, қорҳои бунёдии илмӣ олимони ватанию хориҷӣ, ки ба масъалаи таҳлил, баҳодихӣ ва низомии идоракунии хавфҳои бонкӣ баҳшида шудаанд ва инчунин маводҳои ниҳодҳои молиявии миллию байналмилалӣ ташкил додаанд.

Асосҳои методологии таҳқиқотро концепсияҳо ва назарияи таҳлил, баҳодихӣ ва низомии идоракунии хавфҳои бонкӣ дар заминаи суботи молиявии низомии бонкӣ, усулҳои муосири баҳодихӣ ва модели самараноки идоракунии хавфҳо, ҳуҷҷатҳои стратегияи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ва омили Бонки миллии Тоҷикистонро фаро мегиранд. Дар таҳқиқот усулҳои зерин: абстраксияи илмӣ, муқоиса, мушоҳида, пурсиш ва

тестбандӣ, чадвалсозӣ ва графиксозӣ, таҳлили муқоисавӣ ва бенчмаркингӣ, таҳлили регрессионӣ, индуксия ва дедуксия, синтез, нишондиҳандаҳои алоқамандӣ, усулҳои низомнок ва ба монанди он истифода шудаанд.

Сарчашмаи маълумот. Ба сифати манбаъҳои иттилоотии таҳқиқот санадҳои қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон, маводҳои Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Бонки миллии Тоҷикистон, КВД БА ҚТ- “Амонатбонк”, нашрияҳои Хазинаи байналмилалӣ асбӯр, Бонки Ҷаҳонӣ, дигар ниҳодҳои молиявии байналмилалӣ ва сомонҳои расмӣ Бонки марказии як қатор кишварҳои ИДМ мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Пойгоҳи таҳқиқот. Давраи иҷроӣ диссертатсия солҳои 2019-2023- ро дар бар гирифта, таҳқиқот дар назди кафедраи таҳлили иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон анҷом дода шудааст.

Навгонию илмӣ таҳқиқот аз қорқарди муқаррароти назариявӣю методӣ ва амалии низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ, ки ба талаботҳои муносири низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгӯянд, иборат мебошад. Дастовардҳо ва натиҷаҳои муҳими таҳқиқот, ки дорои навгониҳои илмӣ мебошанд, аз инҳо иборатанд:

- дар асоси омӯзиши ҷанбаҳои назариявӣ ва табиати иқтисодии хавф категорияи хавф маънидод қарда шуда, номуайяни ҳамаҷун асоси пайдоиши хавф шинохта гардид, ки дар ин замина таърифи муаллифии хавф ва хавфи қарзӣ дар фаҳмишҳои зерин пешниҳод қарда шуд: - хавф ин “номуайяниҳои фаъолиятро ихотакунанда, ки натиҷаи он талафёбӣ, осебпазирӣ, хароҷоти иловагӣ ё ин, ки баръакс - дар ҳолати интиҳоби саҳеҳи алтернативӣ даромади иловагӣ ва фоидаи пешбинишуда мебошад”; - хавфи қарзӣ “ин эҳтимолияти ба таъхир афтидани уҳдадорихои молиявии иҷрошаванда аз ҷониби қарзгиранда, зомин ва иштирокчиёни шартнома, мутобиқи шартҳои шартнома ё талафоти иқтисодӣ аз иҷро нагардидани уҳдадорихои контрагент мебошад”;

- дар пойгоҳи таҳқиқи ҷанбаҳои назариявӣю амалии хавфҳои қарзӣ алоқамандии онҳо бо хавфҳои молиявӣ муайян гардид, хавфҳои қарзӣ, омилҳои ба онҳо таъсиррасон, ки хусусиятҳои хоси шароити иқтисодии кишварро фаро мегиранд, инчунин низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ гурӯҳбандӣ қарда шудаанд;

- аз таҳқиқи таҷрибаи хориҷӣ, ки доманаи васеи таҳлили низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ ва баҳодиҳии қобилияти пардохтпазирӣ қарзгирандаро дарбар мегирад, имконият фароҳам омад, ки методикаи хоси баҳодиҳии хавфҳои қарзӣ дар асоси Базел II пешниҳод қарда шуда, сохтори низоми муносири идоракунии хавфҳои қарзӣ вобаста ба сатҳҳо таҳия қарда шавад;

- зимни таҳлили ҳолати муосир ва устувории молиявии низоми бонкии кишвар муайян гардид, ки хавфи қарзӣ омили таъсиррасон ба сифати сандуқи қарзии низом буда, он ҳамаҷун яке аз нишондиҳандаҳои калидии баҳодиҳандаи самаранокӣ фаъолияти низоми бонкӣ махсуб меёбад, ҷиҳати таъмини фаъолияти муътадили низоми бонкӣ тавсияҳои илмӣю амалӣ пешниҳод қарда

шуданд, ки тибқи онҳо истифодаи воситаҳои мухталифи баъътидолории хавфҳои қарзӣ мубрам доништа мешавад;

- ҷиҳати тақмили заминаҳои меъёрӣ ва методии низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ асосҳои ниҳодии идоракунии хавфҳои қарзӣ ва услубҳои ҳоси таҳлили онҳо коркард гардиданд, ки онҳо дар шароити муосири низоми бонкии кишвар ҳамчун асос барои гузаронидани таҳлили хавфҳои қарзӣ имконияти истифодабарӣ доранд;

- бо мақсади таъмини суботи молиявии низоми бонкӣ ва баъътидолории қарзҳои батаъхирафта дар асоси омори нишондиҳандаҳои макроиктисодӣ, ки аз омилҳои таъсиррасони хавфҳои қарзӣ иборат мебошанд, тамсилаи регрессионӣ пешниҳод карда шуд, ки тибқи он таъсири мусбии дурнамои ҷараёни қарздиҳӣ ва воситаҳои самараноки раванди қарздиҳӣ дар баландбардории сифати сандуқи қарзии низоми бонкӣ муайян карда шуданд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

- ҷанбаҳои назариявии хавф таҳқиқ карда шуда, таърифи муаллифӣ оид ба хавф ва хавфи қарзӣ, бо дарназардошти нуктаи назари олимони соҳаи иқтисодии ватанию хориҷӣ, санадҳои меъёрӣ ва ниҳодҳои молиявӣ таҳия карда шуд;

- таъсири хавфи қарзӣ ба муносибатҳои пулию қарзӣ асоснок карда шуд, алоқамандии хавфҳои қарзӣ бо дигар хавфҳо муайян ва ошкор гардида, хавфҳои қарзӣ, омилҳои ба он таъсиррасон ва таҳаввулот дар низоми идоракунии онҳо тасниф карда шуданд;

- дар асоси таҳқиқи таҷрибаи хориҷӣ оид ба низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ методикаи баҳодиҳии хавфҳои қарзӣ дар заминаи Базел II ва низоми идоракунии онҳо таҳлил гардида, тавсияҳо оид ба истифодаи таҷрибаи пешрафта ва сохтори муосири низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ таҳия гардидаанд;

- вазъи муосири низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил ва арзёбӣ карда шуда, ҷиҳати таъмини устувории молиявии он воситаҳои муассири баъътидолории нишондиҳандаи қарзҳои ғайрифаъол таҳия карда шудаанд;

- заминаҳои меъёрӣ ва методии таҳлили хавфҳои қарзӣ, ҳамун унсурҳои низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ, мукамал гардонида шудаанд;

- дурнамои рушди низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ таҳия карда шуда, механизми тақмили назорат ва идоракунии хавфҳои қарзӣ пешниҳод карда шудааст.

Аҳамияти назариявии таҳқиқот аз инкишофи дарки назариявии табиати иқтисодии хавф, хавфи қарзӣ, низоми баҳодиҳӣ ва идоракунии хавфҳои қарзӣ ва тавсияи роҳи усулҳои баъътидолории хавфҳои қарзӣ иборат аст. Муқаррароти анҷомёфтаи диссертатсия метавонанд дар раванди омӯзиши фанҳои таълимӣ дар ин самт, аз ҷумла фаъолияти бонкӣ, амалиётҳои бонкӣ, идоракунии хатари бонкӣ, таҳлил ва баҳодиҳии фаъолияти бонкҳои тичоратӣ, таҳлили молиявӣ ва дар рушди ниҳодии низоми бонкӣ истифода шаванд.

Аҳамияти амалии таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки ҷанбаҳои асосии назариявӣ ва хулосаҳои диссертатсия то сатҳи пешниҳодоти мушаххас

расонида шудаанд ва онҳо метавонанд барои таҳлил ва баҳодиҳии хавфҳои қарзии ташкилотҳои қарзӣ ва таъмини сифати сандуқи қарзии низоми бонкӣ мавриди истифода қарор гиранд. Ҳамчунин, аҳамияти амалии натиҷаҳои диссертатсия дар истифодаи онҳо дар чараёни коркарди санадҳои меъёриву ҳукукии нав ва ворид намудани тағйиротҳо ба санадҳои меъёриву ҳукукии амалкунанда, дар фаъолияти қорӣ ва дурнамои Бонки миллии Тоҷикистон, бонкҳои тичоратӣ ва афзоиши сарчашмаҳои низоми бонкӣ зоҳир мегардад.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳо бо гузаронидани таҳлилҳо, дақиқии маълумотҳо, кифоягии ҳаҷми маводи таҳқиқотӣ, коркарди илмии натиҷаҳои таҳқиқот ва интишорот тасдиқ мегардад. Хулоса ва тавсияҳо бар таҳлили илмии натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ ва таҷрибавӣ асос меёбанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзуи диссертатсия ба сархатҳои зерини шиносномаи ихтисоси **08.00.07 –“Молия, муомилоти пулӣ ва қарз”**-и ҚОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқат мекунад: 5.4. Рушди методҳои арзёбии хавфҳо ва таъсири онҳо ба арзиши бозорӣ; 10.5. Устувории низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва стратегияи рушди он; 10.12. Тақмили низоми идоракунии хавфҳои бонкҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон; 10.14. Коркарди равишҳои арзёбии сандуқи дороиҳои бонкҳои Тоҷикистон ва самтҳои муносибгардонии сандуқи мазкур; 10.16. Системаи мониторинг ва ояндабинии хавфҳои бонкӣ.

Саҳми шахсии доктарабон дарёфти дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Ҳамаи давраҳо ҷиҳати иҷрои нақшаи кории илмӣ, инчунин таҳияи мавзӯ, асосноккунӣ ва мубрамияти он, мақсади гузошташуда ва иҷрои вазифаҳои он бевосита аз тарафи муаллиф гузаронида шудаанд. Муаллиф барои таҳлил, баҳодиҳӣ ва идоракунии хавфҳои қарзӣ дар шароити муносири низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон саҳми худро гузошта, хулоса ва пешниҳодҳои илмиро ба даст овардааст ва дар ин самт мақолаҳои илмиро ба ҷоп расонидааст. Натиҷаҳои таҳқиқот дар шакли хулоса ва пешниҳодҳо дар мақолаҳои илмӣ нашр ва дар конференсияҳо дар солҳои 2019-2023 маъруза карда шудаанд.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Натиҷаҳои асосӣ ва нуқтаҳои муҳими диссертатсия дар маҷмӯаҳои илмӣ, маҷмӯаи маводҳои конференсияҳои ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ рӯйи ҷоп омадаанд. Аз ҷумла дар конференсияҳои илмию амалии байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ «Тоҷикистон дар низоми муносири муносибатҳои байналмилалӣ молиявӣ ва қарзӣ» (Душанбе, ДДМИТ, 2021); «Иқтисод, молия, баҳисобгирӣ, таҳлил ва аудит: афзалиятҳои рушди стратегӣ дар иқтисодиёти рақамӣ» (Душанбе, ДМТ, 2022); «Илм ва технология» (Қазоқистон, Алмаато, МИТС 2022); «Самтҳои стратегияи рушди соҳибкории инноватсионӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ» (Душанбе, 2022); «Механизмҳои таъмини устувории молиявии ташкилотҳои қарзӣ дар шароити индустриализатсия ва иқтисодиёти инноватсионӣ» (Душанбе, ДМТ, 2023); «Вазъияти низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи пандемияи कोरोनाвируси COVID-19» (Кӯлоб, ДДК ба номи А.Рӯдакӣ, 2021); «Рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир: мушкилоти рушд ва роҳҳои ҳалли онҳо» (Душанбе, ДДМИТ, 2023) ва ғ. Бештари мақолаҳои

муаллифи диссертатсия дар солҳои 2019-2022 дар маводи конференсияҳои илмию амалии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон ва дар хориҷи кишвар ба таъб расидаанд.

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Доир ба мавзуи таҳқиқоти диссертатсионӣ 25 мақола, аз ҷумла 7 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷоп гардидаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Таҳқиқоти диссертатсионӣ аз муқаддима, се боби дорои зерфаслҳо, хулоса ва пешниҳодот, рӯйхати адабиёт, истилоҳот ва замимаҳо иборат аст. Диссертатсия дар ҳаҷми 199 саҳифаи матни компютерӣ омода шуда, дорои 35 ҷадвал, 15 диаграмма, 15 расм ва 25 замима мебошад.

ҚИСМҲОИ АСОСИИ ТАҲҚИҚОТ

Дар қисми муқаддимаи тадқиқоти диссертатсия нуктаҳои дахлдор оварда шуда, мувофиқи меъёрҳои муқарраршуда, аз ҷумла, муаллиф мувофиқат, дараҷаи таҳқиқи ва робитаи мавзуи интиҳобшударо бо санадҳои меъёрии ҳукукии қабулшуда исбот мекунад. Баъдан мақсад, вазифаҳо, объект ва мавзуи тадқиқот нишон дода шуда, фарзияи илмӣ пешниҳод гардида, унсурҳои навгонии илмӣ, муқаррарот, тасвиб ва ғайра нишон дода шудаанд.

Дар боби аввал – “**Асосҳои назариявӣю методии низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ**” таҳаввулотӣ назариявии хавф ва табиати иқтисодии он омӯхта шудааст. Инчунин хавфҳои қарзӣ, фаҳмиш, намудҳо, омилҳои таъсиррасон ва ташаккули низоми идоракунии онҳо баррасӣ шудаанд. Зерфасли сеюми ин боб ба таҷрибаи хориҷӣ оид ба ташкили низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ бахшида шудааст.

Дар таҳқиқот оид ба фаҳмиши хавф назарияи неокласикӣ ҷонибдорӣ гардидааст ва дар ин замина номуайяний чун асоси пайдоиши хавф шинохта шудааст. Фаҳмиши муаллиф дар бораи хавф дар асоси арзёбии моҳияти иқтисодии хавф таҳия ва пешниҳод карда шудааст.

Дар асоси омӯзиш ва таҳлили нуктаи назари олимони соҳаи иқтисод ва назарияҳои мавҷудаи таълимоти хавф, ки аз ҷониби намоёндагони мактабҳои классикӣ, неокласикӣ, гибридӣ, нейроиқтисодӣ ва назариячиёни муосир пешниҳод шудааст, муайян карда шуд, ки онҳо оид ба фаҳмиши хавф нигоҳҳои гуногуни илмӣ доранд. Бинобар ин, дар таҳқиқот бештар ба назарияи неокласикӣ таъкид карда шудааст. Тарафдорони ин назария пайдоиши хавфро ба номуайяний вобаста медонанд ва муҳим аз ҳама, назарияи мазкур ба хавфҳои камтар нигаронида шудааст, на ба ғайраи бештар. Вобаста ба ин алоқамандӣ, фаҳмиши муаллифии хавф ба мазмуни зерин пешниҳод шудааст: *хавф - ин номуайяниҳои фаъолиятро иҷотакунанда мебошад, ки натиҷаи он талафёбӣ, осебпазирӣ, хароҷоти иловагӣ ё ин, ки баръакс – дар ҳолати интиҳоби саҳеҳи альтернативӣ даромади иловагӣ ва ғайраи пешбинишуда мебошад.*

Дар диссертатсия қайд мегардад, ки унсуре асосие, ки ба пайдоиши хавф мусоидат менамояд – номуайяний мебошад ва натиҷаи хавф ба эҳтимолияти оқибатҳои гуногуни иқтисодӣ оварда мерасонад.

Ба муҳаққиқ муяссар гардидааст, ки дар баробари таърифҳое, ки аз ҷониби олимони ва муассисаҳои молиявӣ назоратӣ оид ба хавфҳои қарзӣ пешниҳод шудаанд, фаҳмиши муаллифиро оид ба хавфи қарзӣ таҳия намояд. Дар асоси таҳлилҳои гузаронидашуда оид ба мафҳуми хавфи қарзӣ, нуктаи назари олимони ватанию хориҷӣ, ҳамчунин шарҳи ниҳодӣ, ки Кумитаи Базелӣ ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таърихи қарз (кредит)” оид ба хавфи қарзӣ ташреҳ сохтаанд, таърифи муаллифии хавфи қарзӣ бо мазмуни зерин пешниҳод шудааст: *хавфи қарзӣ – ин эҳтимолияти ба таъхир афтидани уҳдадориҳои молиявӣ иҷрошаванда аз ҷониби қарзгиранда, зомин ва иштирокчиёни шартнома, мутобиқи шартҳои шартнома ё талафоти иқтисодӣ аз иҷро нагардонидани уҳдадориҳои контрагент мебошад*. Таърифи пешниҳодгардида оид ба хавфи қарзӣ хусусиятҳои хавфи қарзиро дар бар мегирад, аз ҷумла омилҳои субъективиро ба монанди: барқасдона бар нагардонидани қарз аз ҷониби қарзгиранда ва зомини ӯ, аз даст додани имконияти иҷрои уҳдадориҳои қарзии иштирокчиёни шартномаи қарзиро.

Дар таҳқиқоти диссертационӣ мавқеи хавфҳои қарзӣ дар низоми хавфҳои молиявӣ арзёбӣ гардида, намудҳои хавфҳои қарзӣ, омилҳои ба онҳо таъсиррасон ва таҳаввулоти низоми идоракунии онҳо муайян ва гуруҳбандӣ карда шудаанд.

Дар диссертатсия қайд карда мешавад, ки сабаби асосии дар шакли ҷамъ истифодашавии мафҳуми хавфҳои қарзӣ зарурати объективӣ дорад, чунки таснифоти он хавфҳои молиявӣ қарзӣ ва амалиётҳои мухталифиро дар бар мегирад, ки шароити пайдоиши хавфҳои қарзӣ мебошанд. Ҷиҳати таснифоти хавфҳои қарзӣ аз ҷониби унвонҷӯй меъёрҳои иловагии гуруҳбандӣ пешниҳод гардидаанд, аз ҷумла: вобаста ба дараҷаи таҳлил ва баҳодихӣ, вобаста ба дараҷаи эҳтимолияти барнагардонидани қарз, аз рӯи намуди маблағ, аз рӯи самти қарз, вобаста ба таснифоти қарз ва баҳодихии хавфҳои қарзӣ, вобаста ба даҳолати давлат ба ҷараёни қарздиҳӣ ба мизочон, инчунин вобаста ба андозаи талафоти молиявӣ. Таснифот дар асоси меъёрҳои пешниҳодшуда ҷиҳати омӯзиш ва таҳқиқи амиқ ва ҳамаҷонибаи хавфҳои қарзӣ мусоидат менамояд ва роҳандозии он дар амалияи фаъолияти идоракунии хавфҳои қарзӣ афзалият дорад.

Қайд карда шудааст, ки аҳамияти таснифоти хавфҳои қарзӣ дар он ифода меёбад, ки он имконияти ба таври самаранок бароҳмонии таҳлил, баҳодихӣ ва раванди идоракунии хавфҳои қарзиро фароҳам меорад. Аммо идоракунии босамар аз омилҳои ба хавфҳои қарзӣ таъсиррасон вобаста мебошад. Дар робита ба ин, доништан ва таҳлили омилҳое, ки ба раванди идоракунии хавфи қарзӣ таъсир мерасонанд, мувофиқ доништа шудааст (расми 1).

Расми 1. Таснифоти омилҳои хавфҳои қарзӣ*

*Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Аз нигоҳи унвонҷӯй, хусусияти асосии таснифоти омилҳо дар он зоҳир меёбад, ки таҳлили хавфҳои қарзиро аз се ҷониби таъсиррасон баҳо медиҳад, ҷараёни таҳлилро амиқ ва натиҷаи онро эътимодноқ мегардонад.

Шароити бунёдгардида барои таҳлилгар имконият медиҳад, ки мушкилоти идоракунии хавфҳои қарзиро ошкор намуда, ҷиҳати бартараф намудани он чораҳои мушаххасро татбиқ намояд. Таҳаввулоти ташаккул ва рушди низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ пайдоиш, ташаккул ва рушди низоми муносибатҳои қарзӣ ва низоми идоракунии хавфҳои қарзиро дар марҳилаҳои мухталиф фаро мегирад (ҷадвали 1).

Чадвали 1. - Таҳаввулоти ташаккул ва рушди низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ

Субъектони муносибатҳои қарзӣ	Намудҳои қарз	Дараҷаи хавфҳои қарзӣ	Фишангҳои идоракунии муносибатҳои қарзӣ	Самаранокии низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ
<i>Давраи қадим - Пайдоиши муносибатҳои қарзӣ</i>				
Судхӯрон, калисо ва диндорон, доираи маҳдуди қарзгирон аз ҳисоби ғуломдорон ва ғуломон	Қарзҳои молӣ, қарз ба мол, қарзҳои истеъмолий, қарз ба тичорат	Баландтарин – ғайри - танзим	- гарави қарз ба намуди замин; - зиндон.	Пасттарин, ки доираи гирифтани қарзҳоро маҳдуд мекард.
<i>Ташкили бонкҳои тичоратӣ – ташаккули низоми муносибатҳои қарзӣ ва идоракунии хавфҳои қарзӣ</i>				
Бонкҳои тичоратӣ ва шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, фаъолияти хазина ва ганҷхона, касбияти мутахассис, омилҳо, методҳо ва меъёрҳои муқарраркардаи инфиродӣ	Қарзҳои истеъмолий, тичоратӣ	Баланд - тамзимшаванда дар доираи бонки тичоратӣ	- гарави қарз; - фоизҳои нобаҳангоми ҷаримаӣ; - ҷавобгарӣ ва маҳдудкунии имкониятҳои иҷтимоӣ; - ҳамкорӣ бо мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ.	Паст, ки барои рушди амалиёти қарзӣ монеа буд.
<i>Ташкили бонки марказӣ- ташаккули низоми идоракунии гардиши пул ва хавфҳои қарзӣ дар сатҳи макро</i>				
Бонки марказӣ, бонкҳои тичоратӣ ва шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, таъмини низомнокии муносибатҳои қарзӣ, ташкили сохторҳои дахлдори идоракунии маълумотдиҳӣ, ҳисоботдиҳӣ, санҷиш ва мониторинг	Маҳсулотҳои қарзии гуногуннавъ вобаста ба соҳаҳо ва талаботи бозор	Миёна - тамзимшаванда дар доираи бонки марказӣ ва бонки тичоратӣ	-зомин, замонат; -гарави қарз; - маҳдудкунӣ бо сабтҳо дар бюроҳои қарзӣ; - ташкили фонд; - ҳамкори бо мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ.	Баланд, ки имкониятҳои иқтисодии фаъолнокии қарзгирро ба инобат мегирад.
<i>Рушд ва ташаккули низоми муносибати идоракунии хавфҳои қарзӣ дар сатҳи байналмилалӣ ва милли</i>				
Ташкилотҳои байналмилалӣ, Ҳукумати милли, Бонки марказӣ, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, худтанзимшаванда - ассотсиятсияҳои соҳавӣ, агентҳои мустақил дар муносибатҳои қарзӣ оид ба маълумотдиҳӣ ва хариди қарзҳои муаммодор	Маҳсулотҳои қарзии гуногуннавъ вобаста ба соҳаҳо ва талаботи бозор, қарзҳои мақсаднок, қарзҳои, ки ба ҳифзи муҳити зист ва саломатии инсон таҳдиде надоранд.	Танзимшаванда - дар доираи меъёрҳои ташкилотҳои байналмилалӣ, ҳукумати милли, бонки марказӣ, бонки тичоратӣ, ташкилотҳои худтанзимшаванда, ассотсиятсияҳои соҳавӣ	-зомин, замонат; -гарави қарз; - ташкили фонд; - ҳамкорӣ бо мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ; - ҳамкорӣ бо агентҳое, ки оид ба харид ва корбарии қарзҳои муаммодор машғуланд.	Баландтарин, ки ба рушди бозори қарзии бонкӣ ва таъмини ҷойгоҳи баҳши бонкӣ дар низоми иқтисодӣ мусоидат менамояд.

*Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар диссертатсия қайд мегардад, ки аз замони пайдошавии муносибатҳои қарзӣ то пойдоршавӣ ва ба ҳолати имрӯзаи рушд мубаддалгардии ин муносибатҳо марҳилаҳои идоракунии хавфҳои қарзиро метавон ба чор гурӯҳ ҷудо кард, ки ҳар яке аз ин марҳилаҳо хусусиятҳои худро доро мебошанд. Ин марҳилаҳо чунинанд: давраи қадим, ташкили бонкҳои тиҷоратӣ, ташкили бонки марказӣ, инчунин рушд ва ташаккули низоми муосир. Ҷиҳати баҳодиҳии низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ дар марҳилаҳо ҷузъҳои баҳодиҳии он, ба монанди субъектҳои муносибатҳои қарзӣ, намудҳои қарз, дараҷаи хавфи қарзӣ, фишангҳои идоракунии муносибатҳои қарзӣ ва самаранокии низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ муайян ва ошкор гардидаанд. Вобаста ба ҷузъҳои баҳодиҳандаи низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ, марҳилаи рушд ва ташаккули низоми муосири идоракунии хавфҳои қарзӣ дар сатҳи байналмилалӣ ва миллӣ аз ҳама марҳилаи ба эътидол омадатарини низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ маҳсуб меёбад. Хусусияти асосии марҳилаи мазкур дар он ифода меёбад, ки нишондиҳандаи дараҷаи хавфҳои қарзӣ танзимшаванда буда, самаранокии низоми идоракунии он – баландтарин арзёбӣ мегардад. Маълум аст, ки дар ин марҳила субъектҳои муносибатҳои қарзӣ, намуди қарз ва фишангҳои идоракунии муносибатҳои қарзӣ дорои иқтисодии васеътаранд ва ба рушди бозори қарзии бонкӣ, инчунин таъмини ҳиссаи бахши бонкӣ дар низоми иқтисоди миллӣ мусоидаткунанда мебошанд.

Дар таҳқиқоти диссертатсионӣ ҷиҳати мукамалгардонии низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ таҷрибаи ватанию хориҷӣ омӯхта шуда, барои роҳандозии чораҳои идоракунӣ услубҳо ва равишҳои зерин пешниҳод шудаанд:

- равишҳои баҳодиҳии хавфҳои қарзӣ дар асоси Базел 2;
- тавсияи истифодаи таҷрибаи пешқадам дар асоси таҳлили озмудаи як қатор кишварҳо ҷиҳати идоракунии хавфҳои қарзӣ дар замони бухронҳои молиявӣ;
- усулҳои таҳлил ва баҳодиҳии пардохтпазирии қарзгиранда- 5C, скоринги қарзӣ, CAMELS, PARSE, PARTS, CAMPARI, Dun & Bradstreet.

Дар диссертатсия вобаста ба шароити муосир низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ дар доираи васеи низоми иқтисодӣ ё худ иқтисодиёти ҷаҳонӣ ба шаш сатҳ тасниф карда шудааст, ки он дар маҷмӯъ бахшҳои истеҳсоли ва хизматрасониро фарогир мебошад (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. - Сохтори низоми муосири идоракунии хавфҳои қарзӣ дар сатҳи ҷаҳонӣ, миллӣ, зерсохторҳои милливу бахшҳои он, микро

Субъектҳои низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ	Фишангҳои идоракунӣ
Сатҳи мега - Байналмилалӣ	
Шурои суботи молиявии глобалӣ-G20, ХБА, IFC	- тавсияҳои методӣ;
КБНБ	- қарзҳо барои дастгирии мамлакатҳои дорои хавфҳои зиёд;
Агентҳои байналмилалӣ рейтингӣ: Standard & Poor's, Moody's, Fitch Ratings	- тавсияҳои методӣ - Базел I, II, III ва IV фишангҳои муорсир дар идоракунии корпоративӣ;
Бонкҳои молиявии байналмилалӣ (Бонки аврупоӣ таҷдид ва рушд, Бонки осӣӣ таҷдид ва рушд, Бонки исломии рушд ва ғ.)	- баҳодиҳии рейтингҳои қарзӣ;
	- қарзҳои барои дастгирии мамлакатҳои дорои хавфҳои зиёд;

идомаи ҷадвали 2.	
Сатҳи макро- Миллӣ	
Ҳукумат	- таҳия ва татбиқи барномаҳо; - дастгириҳои молиявӣ;
Шурои суботи молиявӣ	- мониторинг ва машваратдиҳии ҳамгиро;
Ташкилотҳои миллии идоракунии амволҳои зери хавф қарордошта	- баҳодиҳии амволи ба сифати гарав гузошташуда; - харид ва фурӯши амволи ба гарав гузошташуда;
Агентии назорати иҷроиш қарордодҳои судӣ оиди қарзҳои батаъхирафта	- баррасии даъвоҳои қарзӣ;
Сохторҳои баҳодиҳии амвол ва қарзҳо	- меъёрҳои стандартӣ баҳодиҳии дороиҳои гардон ва ғайригардон;
Бозори дуюмдараҷаи хариду фурӯши амволи ба бонк ҳамчун гарав гузошташуда	- харид ва фурӯши амволҳои ба гарав гузошташуда;
Маҳзани ягонаи иттилоотӣ	- дастрасӣ ба маълумот;
Сатҳи мезо - Низомии молиявӣ	
Бонки марказӣ	- таҳияи заминаҳои меъёрӣ; - муқарраркунии меъёрҳои мақбул; - маблағгузорӣ бо фоизҳои паст;
Кумитаи Шурои суботи молиявӣ дар назди Бонки марказӣ	- тавсияҳои методӣ;
Вазорати молия	- миёнараи асосӣ;
Сатҳи соҳавӣ – Баҳши бонкӣ	
Фонди суғуртаи пасандозҳо	- суғуртаи қарзҳо ва пасандозҳо; - додани қарзҳо барои нигоҳ доштани пардохтпазирӣ; - идоракунии зиддибуҳронии бонкҳои тичоратӣ;
Бюроҳои қарзӣ	- таҳияи маълумот оид ба таърихи қарз; - ҳисоботи қарзӣ; - рейтингҳо;
Баҳши ғайрибонкӣ	
Вазорати қорҳои дохилӣ Вазорати адлия Кумитаи срамагузорӣ Судҳо	- қор бо қарздоронӣ муаммодор; - қор бо амволи ба гарав гузошташуда; - қор бо амволи ба давлат гузаронидашуда бар ивази қарзҳои қалон; - ҳалли баҳсҳои қарзӣ;
Ташкилотҳои баҳодиҳӣ Ассотсиятсияҳои соҳавӣ	- баҳодиҳии амволи гарав; - ташкили омӯзиши қор бо қарзҳои ғайрифаол
Сатҳи микро - ташкилотҳои қарзҳои молиявӣ бонкӣ ва ғайрибонкӣ	
Бонкҳо, ташкилотҳои қарзҳои ғайрибонкӣ, ташкилотҳои маблағгузориҳои хурд	- Кумитаи идоракунии хавфҳо дар назди Шурои нозирон; - Кумитаи идоракунии хавфҳо дар назди Раёсат; - Кумитаи аудити дохила; - Департаменти идоракунии хавфҳо; - Департаменти қарздиҳӣ; - Департаменти ҳуқуқӣ, ва сохторҳои онҳо дар сатҳи филиалу марказҳои хизматрасонии бонкӣ;
Сатҳи дохилӣ – дар сохтори қорхонаҳои соҳаҳои воқеӣ	
Қорхонаҳои қалон, миёна ва хурд	- менеҷерони молиявӣ; - шуъбаи идоракунии хавфҳо; - муттасаддиҳои хавфҳо;

*Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар диссертатсия асоснок карда шудааст, ки низомии идоракунии хавфҳои қарзӣ ҳамон вақт самаранок мегардад, ки агар қор бо субъектҳои он ҳамроҳанг бошад. Дақиқ гардидааст, ки вобаста ба сатҳҳои низомии идоракунии хавфҳои қарзӣ, субъектҳо ва фишангҳои асосии идоракунии хавфҳои қарзӣ аз якдигар фарқ менамоянд. Вобаста ба шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамкорӣҳои бахшҳои иқтисодии кишвар, аз ҷумла баҳши бонкӣ дар идоракунии хавфҳои қарзӣ аз рӯи сатҳҳои қайдшуда то андозае ба мушоҳида мерасад. Лекин барои боз ҳам мустаҳкамкунии низомии идоракунии хавфҳои

қарзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва баъътидолории хавфҳои қарзӣ татбиқи муқаррароти субъектҳои сатҳҳои қайдшуда ва истифодаи фишангҳои онҳо дар амалияи низоми бонкии кишвар муҳим мебошанд. Аз рӯи “сатҳи макро – Миллӣ”, аксар субъектҳои он дар амалияи низоми идоракунии хавфҳои қарзии низоми бонкӣ амал намеkunанд. Таъсиси субъектҳои зикршуда ва роҳандозии фаъолияти онҳо бо субъектҳои бахши бонкӣ метавонад дараҷаи хавфҳои қарзӣ ва ҳиссаи қарзҳои ғайрифаволро коҳиш дода, самаранокии фаъолияти низоми бонкиро таъмин намояд ва дар ниҳоят, ҷиҳати рушди иқтисоди миллӣ мусоидатkunанда бошад.

Дар боби дуюм – **“Таҳлил ва баҳодиҳии низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ дар ташкилотҳои қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон”** вазъи кунунии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил шудааст. Баъдан нишондиҳандаҳои таҳлилӣ ва арзёбии хавфҳои қарзии низоми бонкӣ омӯхта, хавфҳои қарзӣ дар ташкилотҳои қарзӣ таҳлил ва арзёбӣ карда шуданд.

Дар диссертатсия барои арзёбии ҳолати муосири низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон сохтори низоми бонкии кишвар таҳлил гардида, муҳаққиқ муқаррар кардааст, ки шумораи ташкилотҳои қарзӣ дар давраи таҳлилшаванда (2014-2022) зиёда аз як маротиба, яъне -53,6 б.ф. коҳиш ёфтааст. Дар рафти таҳқиқот муайян гардидааст, ки сабаби асосии тамоюли ҷойдошта таъсири манфии омилҳои беруна ва бухронҳои молиявии солҳои 2015-2018 мебошанд. Ҷиҳати бартараф намудани мушкilotи ҷойдошта ва солимгардонии низоми бонкии кишвар Бонки миллии Тоҷикистон, ҳамчун мақоми танзимkunанда, як қатор чораҳоро роҳандозӣ намуд, ки сиёсати гузариш - “аз миқдор ба сифат” аз ҷумлаи онҳост. Таҳлилҳои гузаронидашуда нишон доданд, ки тағйироти назарраси сохторӣ ба ташкилотҳои маблағгузории хурд рост меояд, чунки дар давраи таҳлилшуда шумораи онҳо аз 120 адади соли 2014 то ба 48 адад – дар соли 2022 расидааст, ки он мунтаносибан ба 60 б.ф. коҳиш ёфтааст. Маълум гардид, ки дар давраи таҳлилӣ, новобаста аз коҳиш ёбии миқдори умумии ташкилотҳои қарзӣ, воҳидҳои дигари сохтории онҳо, аз ҷумла шумораи марказҳои хизматрасонии бонкӣ рӯ ба афзоиш ниҳодааст, ки ин тамоюл ҳам дар бонкҳо (34,8 б.ф.) ва ҳам дар ташкилотҳои маблағгузории хурд (10,1 б.ф.) ба мушоҳида мерасад.

Қайд карда шудааст, ки дороиҳои низоми бонкии кишвар аз 14,9 млрд. сомони соли 2014 ба 30,03 млрд. сомонӣ – дар соли 2022 баробар гардидааст, ки афзоиши он зиёда аз як маротибаро ташкил медиҳад. Аз дигар ҷониб, афзоиши умумии дороиҳои низоми бонкӣ дар баробари ММД қонеъkunанда нест, чунки солҳои охир дар сохтори ММД ҳиссаи дигар соҳаҳои фаъолияти хоҷагидории мамлакат нисбатан зиёд гардидааст. Таносуби дороиҳои низоми бонкӣ дар давраи таҳлилӣ нисбат ба ММД ба андозаи 20,6 б.ф. коҳиш ёфтааст. Ҳолати ҷойдошта фаволнокии низоми бонкиро дар рушди иқтисоди миллӣ на оқадар хуб арзёбӣ менамояд, ки он дар шароити имрӯза аз ҷумлаи муаммоҳои ҳалталаби низоми бонкӣ махсуб меёбад.

Ҳамчунин, дар диссертатсия, бо мақсади баҳодиҳии тамоюли рушди нишондиҳандаҳои асосии низоми бонкӣ – сандуқи қарзӣ, амонатҳо

(пасандозҳо) ва нишондиҳандаҳои ба онҳо алоқаманд мавриди таҳлил қарор дода шудаанд. Дар натиҷа, ошкор гардидааст, ки рушди сандуқи қарзии низоми бонкӣ дар давраи таҳлилий 39,6 б.ф.-ро нишон медиҳад, ки суръати рушди он ба 104,8% баробар аст.

Бақияи сандуқи қарзӣ бо пули миллӣ нисбат ба асъори хориҷӣ солҳои охир мавқеи нисбатан устуворро ишғол намуда, дар соли 2022 таносуби ин нишондиҳанда 71,7%-и бақияи умумии сандуқи қарзии низоми бонкиро ташкил кардааст, ки ҳолати мазкур барои таъмини устуворгардии пули миллӣ замина мегузорад. Муайян карда шудааст, ки дар баробари сандуқи қарзӣ, афзоиши назарраси бақияи амонатҳо низ ба мушоҳида мерасад, чунки суръати афзоиши он дар давраи таҳлилий ба 112,5% баробар гардидааст. Аз ҷониби дигар, чунин тамоюли мусбӣ, яъне “боварӣ ба низоми бонкӣ” яке аз нишондиҳандаҳои сифатии арзёбии фаъолияти низоми бонкӣ доништа мешавад.

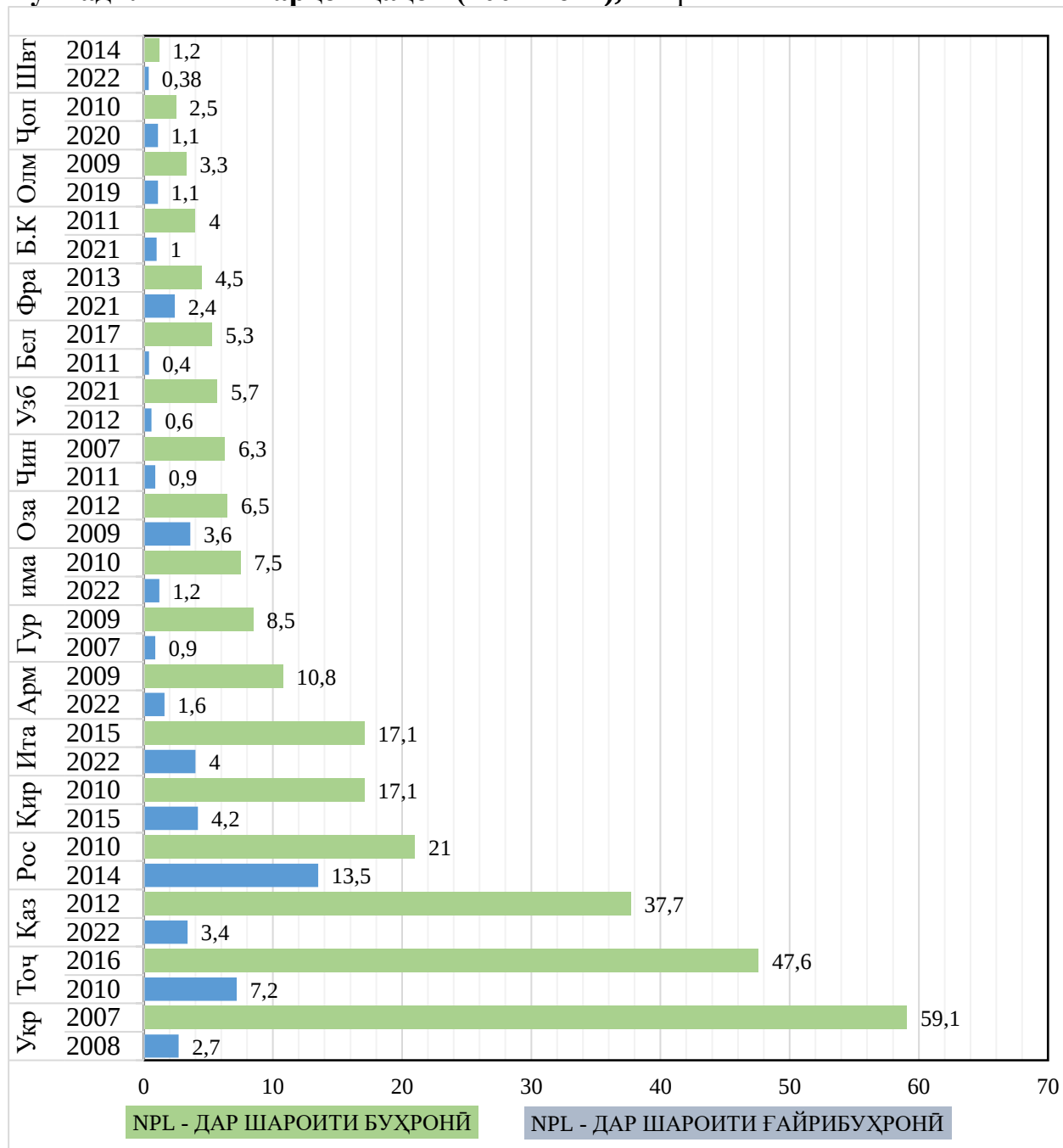
Унвонҷӯй қайд менамояд, ки яке аз омилҳои асосие, ки ҷиҳати ҷалби амонатҳо (пасандозҳо) дар низоми бонкӣ солҳои охир мусоидат намудааст – иқдоми пешагирифтаи Ҳукумати кишвар оид ба расмикунонии маблағҳо, вобаста ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи авф бинобар қонунигардонии дороиҳо ва маблағҳои шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон», мебошад. Натиҷаи самарабахши иқдоми мазкур баҳри ҷалби сармояи дохилӣ, аз ҷумла сармояи шахрвандон ба иқтисоди миллӣ хело муҳим мебошад.

Дар давраи таҳлилшуда муайян карда шуд, ки миқдори терминалҳои электронӣ дар нуқтаҳои пешниҳоди пули нақд 86,4%, миқдори терминалҳо дар нуқтаҳои савдо ва хизматрасонӣ – 7,9 маротиба ва миқдори бонкоматҳо – наздик ба 1,5 маротиба зиёдшавиро инъикос менамоянд. Муайян гардид, ки бо мақсади рушди хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ ва зиёд намудани ҳиссаи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ, дар давраи таҳлилшаванда инфрасохтори ташкилотҳои қарзӣ динамикаи рушд ёфтааст. Аз миёни воситаҳои мазкур ҳисоббаробаркуниҳо тавассути QR-рамзҳо, ки динамикаи босуръати рушдро соҳиб аст, ҷойгоҳи хосаро касб менамояд. Ҳамчунин миқдори қортҳои пардохтии дар муомилот қарордошта сол то сол зиёд гардида, аз 1107,1 ҳаз. дар соли 2014 то ба 5060,6 ҳаз. адад – дар соли 2022 расидааст, ки афзоиши он 3,6 маротибаро ташкил медиҳад. Таносуби рушди чунин инфрасохтори низоми бонкӣ дар шароити муосир сифати хуби хизматрасониро бозгӯй буда, шаффофияти амалиётҳо ва самаранокии фаъолияти бонкиро таъмин менамояд.

Асоснок карда шудааст, ки сифати сандуқи қарзӣ ҳамчун нишондиҳандаи баҳодихии устувории бонкҳо ва суботи низоми бонкӣ маҳсуб меёбад. Аз ин рӯ, дар таҳқиқот ин нишондиҳанда дар алоқамандӣ бо суботи молиявии низоми бонкӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст, ки он дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ба талаботи методологияи Ҳазинаи байналмилалӣ аъсор амалӣ карда мешавад.

Дар таҳқиқот муайян карда шудааст, ки ҳиссаи қарзҳои ғайрифаъл дар шароити бӯҳронӣ ва муътадили кишварҳои ҷаҳон низ дар сатҳи мухталиф қарор дорад (диаграммаи 1).

Диаграммаи 1. Ҳиссаи қарзҳои ғайрифаъл дар шароити бӯҳронӣ ва муътадили кишварҳои ҷаҳон (2007-2022), бо фоиз

*Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси: Коэффициент неработающих кредитов | Экономические индикаторы | ЦЭИК (ceicdata.com)

Аз нишондиҳандаҳои таҳлилии диаграммаи 1 бар меояд, ки аксар нишондиҳандаҳои устувории молиявии низоми бонкии мамлакат тамоюли мусбӣ доранд, ки аз байни онҳо сифати сандуқи қарзӣ, даромаднокии дороиҳо ва сармоя рӯ ба афзоиш ниҳодаанд. Ҳамчунин, таҳқиқи нишондиҳандаҳои таҳлилии устувории низоми бонкии Тоҷикистон ва як қатор кишварҳои ИДМ нишон доданд, ки то кунун ноустувориҳо дар фаъолияти низоми бонкӣ вучуд

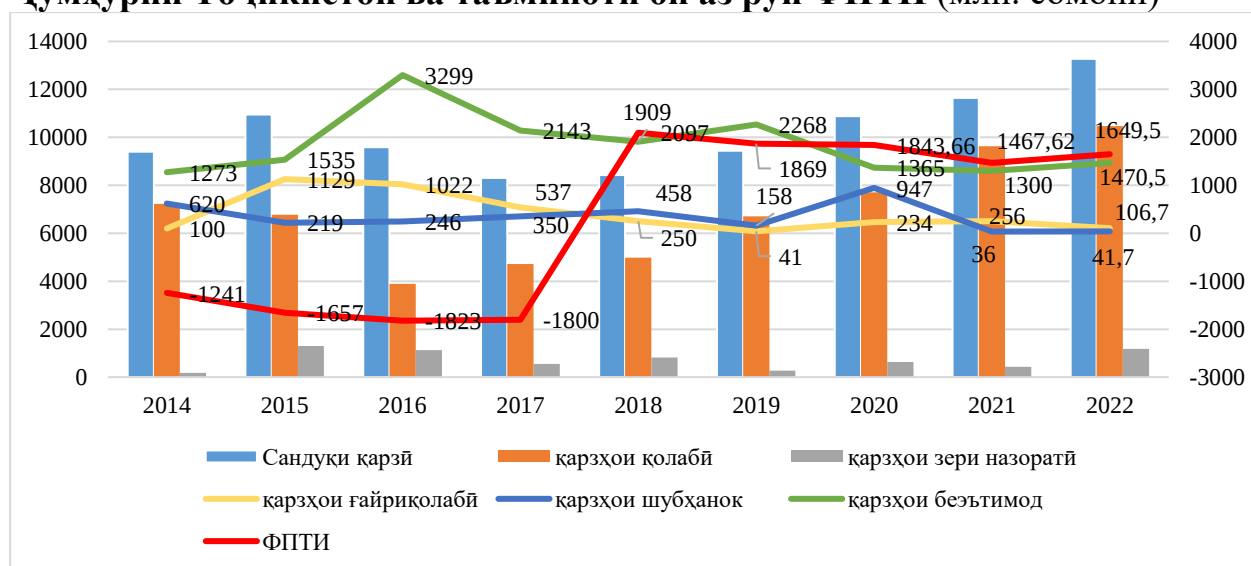
доранд. Вобаста ба ҳолати ҷойдошта, ҷиҳати таъмини устувори фаъолияти бахши бонкӣ рушди ҳамкорӣ бо низоми бонкии пешқадам ва азхудкунии таҷрибаи он тавсия карда мешавад.

Дар таҳқиқот маълумоти таҳлилӣ оид ба қарзҳои таснифшуда дар солҳои 2007-2022 вобаста ба ду шароит – бухронӣ ва ғайрибухронӣ таҳия шудааст. Дар натиҷаи таҳқиқи таҷрибаи ватанию хориҷӣ мушаххас карда шудааст, ки ҷиҳати раҳиҳои низоми бонкӣ аз шароити бухронӣ муҳлатҳои муайян заруранд, ки ин муҳлатҳо дар таҳқиқот бо тартиби зерин ғуруҳбандӣ шудаанд: а) то як сол; б) аз як то ду сол; в) аз ду то чор сол; г) аз чор то шаш сол. Дақиқ гардид, ки кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон, ки дорои низоми устувори идоракунии хавфҳои қарзӣ мебошанд, дар онҳо қарзҳои таснифшуда дар муҳлати то як сол бартараф карда мешаванд. Ба ин кишварҳо Шветсия, Чопон, Олмон, Британияи Кабир, Фаронса, Чин ва ИМА дохил мешаванд. Кишварҳои рӯ ба инкишоф, ки низоми идоракунии хавфҳои қарзии онҳо дар сатҳи хуб қарор дорад, – Белорус, Ўзбекистон, Озарбойҷон ва Ғурҷистон мебошанд, ки бартарафкунии қарзҳои таснифшуда дар онҳо аз як то ду солро дар бар мегирад. Дар натиҷаи таҳқиқи навиҳои таснифбандишудаи раҳиҳои низоми бонкӣ аз шароити бухронӣ ошкор карда шудааст, ки таҷрибаи кишварҳои болозикр мувофиқи мақсад мебошад ва барои дар амалияи низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқ намудан тавсия карда мешавад.

Дар диссертатсия ҷиҳати таҳлили хавфҳои қарзии низоми бонкии мамлакат манбаъҳои иттилоотии мушаххас истифода шудаанд, аз ҷумла ҳисоботи молиявии ташкилотҳои қарзӣ, ҳисоботи ягонаи бонкӣ (UBPR), ҳисоботи муттамаркази молиявӣ (дар шакли FinA), ҳисоботи бюрои таърихи қарзӣ ва маълумоти омории Бонки миллии Тоҷикистон оид ба маблағгузориҳои низоми бонкӣ. Ҳамзамон, аз ҷониби муаллиф меъёрҳои мақбуле, ки дар самти таҳлили хавфҳои қарзӣ мавҷуданд, таҳия гардидаанд ва сифати сандуқи қарзии низоми бонкии кишвар мавриди таҳлил қарор дода шудааст.

Дар натиҷаи таҳлилҳои гузаронида муайян гардидааст, ки дар соли 2016 ҳиссаи қарзҳои безътимод ба сатҳи баландтарин расидааст, ки он 34,4% ё худ 3,3 млрд. сомони маҷмуи сандуқи қарзиро ташкил медиҳад. Дар натиҷаи муқоисаи маълумоти ҷадвалҳои таҳлилӣ муайян карда шудааст, ки маҳз дар соли 2016 ба андозаи 39,7 млн. сомонӣ ба ҳисоби қарзҳои таснифшуда гузаронида шудааст, ки он қарзи ғуруҳҳои 3-юм то 5-умро дарбар мегирад. Дар ин давра 47,62% ва ё худ 4567 млн. сомони бақияи умумии сандуқи қарзии низоми бонкӣ ба қарзҳои ғайрифавол рост меояд. Агар дар соли 2014 қарзҳои таъхирафтаи 1993 млн. сомониро ташкил дода бошанд, пас аз рӯи он ФПТИ ҳамагӣ 752 млн. сомонӣ ташкил шуда, барои 1241 млн. сомонӣ қарзҳои таъхирафтаи фонд ташкил нашудааст. Сабаби ҷойдошта сармояи нокифояи аксар ташкилотҳои қарзӣ буд (диаграммаи 2).

Диаграммаи 2. - Сифати сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таъминоти он аз рӯи ФПТИ (млн. сомонӣ)

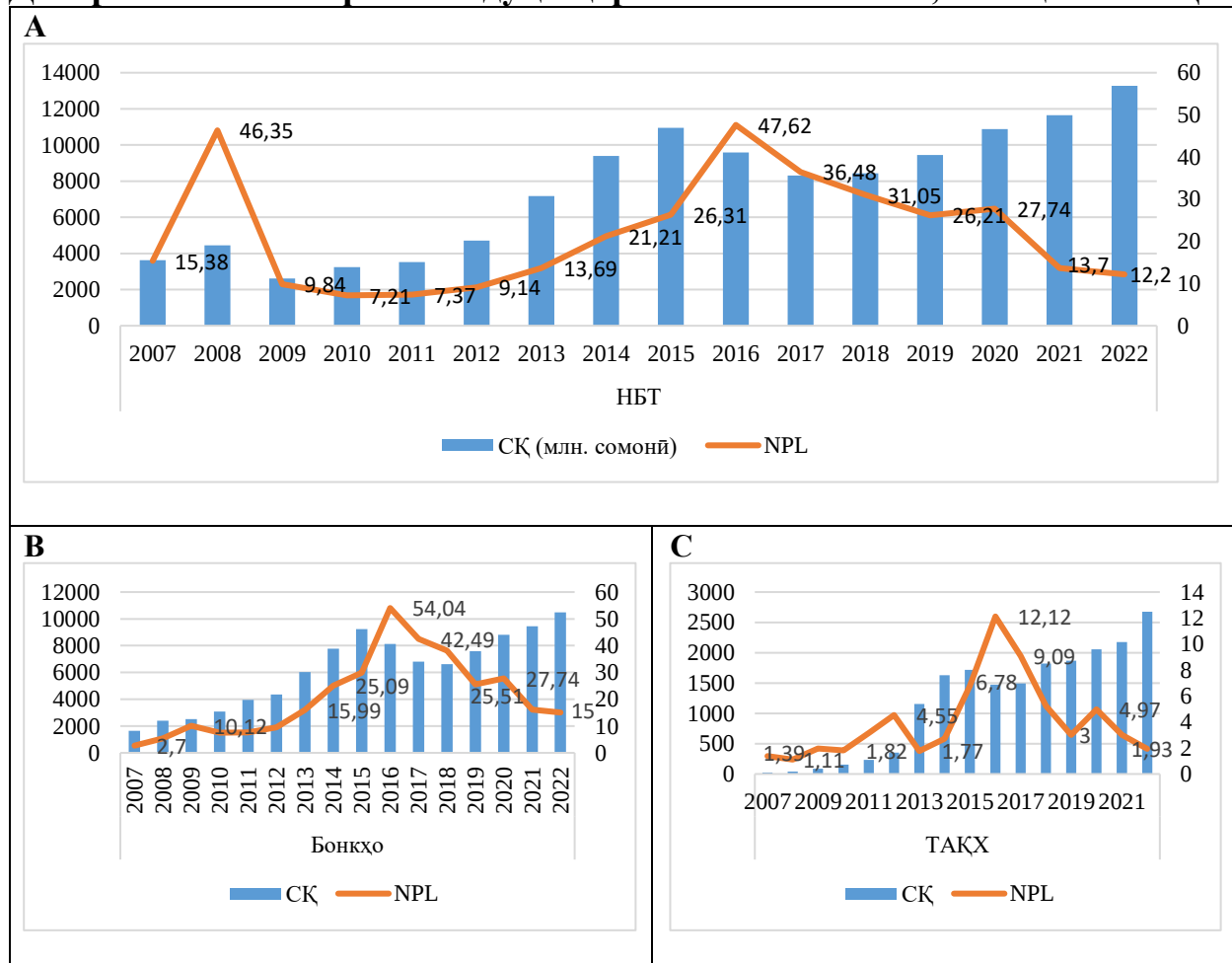
***Сарчашма:** ҳисоби муаллиф дар асоси: Бюллетени омили бонкӣ. 12(245) 2015.-С.98; 12(281) 2018.-С.85; 12(293) 2019.-С.92; 12(305) 2020.-С.92; 12(315) 2021.-С.61;

Тавре аз маълумоти диаграммаи 2 оид ба сифати сандуқи қарзӣ дида мешавад, дар соли 2022 қарзҳои батаъхирарфта 1618,9 млн. сомонӣ ва ФПТИ 1649,5 млн. сомонино таъмин додааст. Барзиёии ин нишондод ҳолатеро инъикос менамояд, ки ба ғайр аз қарзҳои таснифшуда, таъминномаи фондро аз рӯи қарзҳои зериназоратӣ низ дар бар мегирад. Омили асосии бад шудани сифати сандуқи қарзиро унвонҷӯй аз вазъи иқтисодӣ ва тағйирёбии қурби асъор вобаста меонад, аз ин рӯ, дар таҳқиқот динамикаи қарз ва пасандоз, вобаста ба намуди асъор, таҳлил гардидааст. Ҳиссаи қарзҳо бо асъори хориҷӣ дар соли 2022 28,4 фоиз ва пасандозҳо 44,3 фоизро таъмин додааст. Дар таносуб, пасандоз нисбат ба қарз дар соли 2014 ба -30,7% ва таносуби мусбии он дар соли 2017 – ба андозаи 9,2%, соли 2018 – ба андозаи 12,1% ва дар соли 2022 – ба андозаи 14,2% баробар гардидааст. Дар натиҷа муайян гардидааст, ки маҳз риоякунии таносуби қарз ва пасандоз таъмини пардохтпазирӣ ва суботи молиявии бонкҳоро дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳо медиҳад.

Дар диссертатсия чихати таҳлили амиқи хавфҳои қарзӣ ва бо ин васила, таъминномаи чараёни самараноки қарздиҳӣ дар низоми бонкӣ, таҳлили таркибии сохтори сандуқи қарзии низоми бонкӣ, вобаста ба марҳилаҳои бухронӣ, ки давраҳои 2007-2022-ро фаро мегирад, пешниҳод гардидааст (диаграммаи 3).

Паёмадҳои бухронии солҳои 2008-2009 ва 2013-2014-ро бевосита метавон аз диаграмма мушоҳида кард, ки дар ин давраҳо сифати сандуқи қарзии бонкҳо ва ТАҚХ батадриҷ тағйир ёфта, ҳиссаи қарзҳои таснифшуда (NPL), маҷмуан, дар низоми боло рафтааст. Сифати сандуқи қарзии бонкҳо нисбат ба ТАҚХ маҷмӯӣ арзёбӣ мегардад, чунки маҳз дар давраи фалаҷшавии сандуқи қарзии низоми бонкӣ (с.2016) 75,1%-и қарзҳои таснифшуда ба бонкҳо рост меомаданд.

Диаграммаи 3. - Сифати сандуқи қарзии низоми бонкӣ, бонкҳо ва ТАҚХ

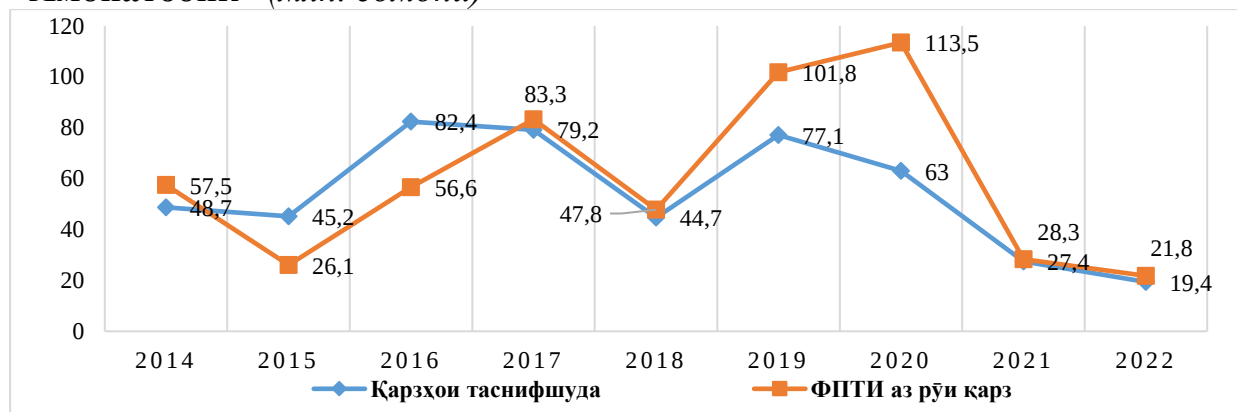

***Сарчашма:** ҳисоби муаллиф дар асоси: Бюллетени омили бонкӣ: (12(197) 2011; 12(245) 2015; 12(281) 2018; 12(293) 2019; 12(305) 2020; 12(315) 2021); 12(329) 2022.

Маҳз ҳиссаи бонкҳо дар бақияи умумии сандуқи қарзии низоми бонкӣ дар соли 2016 ба 84,7% ва дар соли 2022 – ба 79,1% баробар буд, ки ҳиссаи бонкҳои низомсоз бешубҳа таъсирбахш ва хавфбунёд мебошад, ки таҷрибаи гузашта шаҳодати он аст.

Дар диссертатсия бонкҳои низомсоз дар сохтори дорониҳои низоми бонкӣ, таҳлили ҳолати молиявӣ ва хавфҳои қарзии онҳо, бинобар сабаби таъсирбахш буданашон мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Омилҳои барҳамхурии ду бонки низомсоз – ҚСҚ “Агроинвестбанк” ва ҚСҚ “Тоҷиксодиротбанк” муайян карда шуда, ба таъсири манфии онҳо ба низоми иқтисодии кишвар баҳо дода шудааст. Барои баҳодии ҳолати молиявии бонкҳои низомсози амалкунандаи ҷумҳурӣ дар диссертатсия арзёбиҳо дар шакли ҷадвали иборат аз коэффитсиентҳои таҳлилӣ, ки аз таҳлили фаъолияти субъекти иқтисодӣ дар асоси тавозуни муҳосибӣ истифода мегарданд, пешниҳод шудааст. Таҳлили хавфҳои қарзӣ дар КВД БА ҚТ “Амонатбанк” гузаронида шуда, пешниҳод шудааст.

Диаграммаи 4. Қарзҳои ғайрифавол ва ФПТИ дар КВД БА ҚТ “Амонатбанк” (млн. сомонӣ)

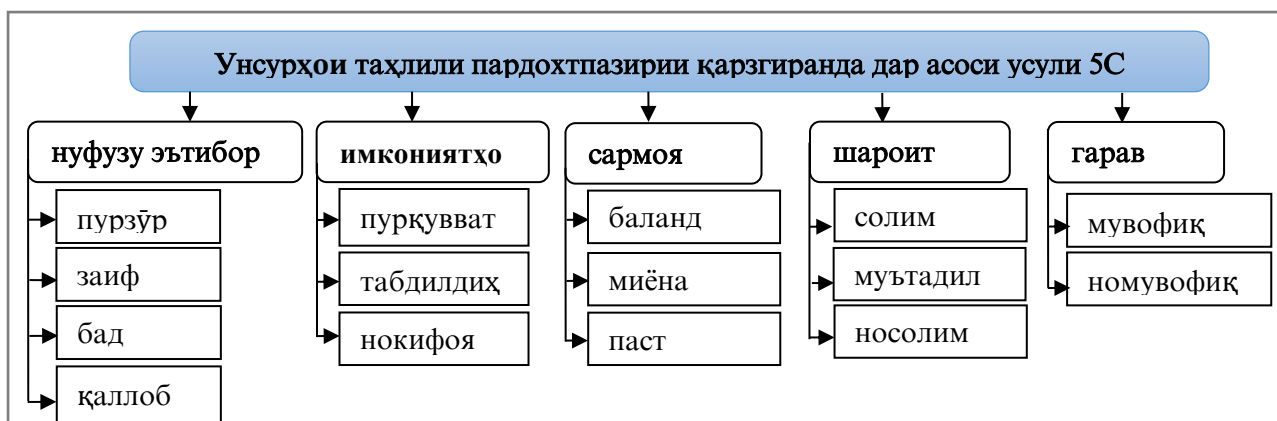
*Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти расмӣи БДА ҚТ “Амонатбанк”

Муаллиф қайд менамояд, ки воситаи муҳими идоракунии хавфҳои қарзӣ- ташкили ФПТИ мебошад, аммо аз рӯи қарзҳои таснифшуда ошкор карда шуд, ки дар соли 2015-2016 фонди мазкур дар БДА ҚТ “Амонатбанк” ба пуррагӣ ташаккул наёфтааст. Мушаххас карда шудааст, ки ҳолати ҷойдошта ба вазъи молиявии банк алоқаманд буда, дар солҳои минбаъда ташаккулёбии барзиётии фонд аз ҳисоби қарзҳои ғайрифавол мебошад.

Боби сеюм – “**Такмили низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон**” ба такмили асосҳои меъёрию методии низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ бахшида шудааст. Моделҳои муосири баҳодиҳии хавфҳои қарзӣ дар низоми банкӣ, дурнамои таҳлили хавфҳои қарзӣ ва баланд бардоштани таъсири раванди қарздиҳӣ дар банкҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия карда шудаанд.

Дақиқ карда шудааст, ки таҷрибаи амалии баҳодиҳии хавфҳои қарзӣ дар ТҚМ-и Ҷумҳурии Тоҷикистон ба истифодаи методологияи баҳодиҳӣ, ки аз ҷониби БМТ таҳия шудааст, бунёд ёфтааст. Методологияи мазкур бар як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқии БМТ ва дигар санадҳои иловагии он асос ёфтааст. Дар диссертатсия ҷиҳати арзиёбии мавқеи меъёрҳои мазкур дар идоракунии хавфҳои қарзӣ онҳо мавриди таҳлил қарор дода шуда, норасоии мавҷуда ошкор ва бо мақсади мукамалгардонии пешниҳоди муаллиф таҳия карда шудаанд.

Муаллиф, дар асоси омӯзиши унсурҳои усули 5С, шакли такмилёфтаи онро ҷиҳати таҳлили пардохтпазирии қарзгиранда, бо назардошти нишондиҳандаҳои таҳлилии усули мазкур таҳия кардааст. Ҳадафи такмили усули мазкур дар он ифода меёбад, ки аз нигоҳи унвонҷӯӣ, қисми зиёди субъектҳои амалкунандаи фаъолияти хоҷагидорӣ ватаниро соҳибкорони инфиродӣ ташкил медиҳанд. Дар фаъолияти субъектҳои мазкур хадамоти баҳисобгирӣ муҳосибӣ ва ҳисоботдиҳӣ дар сатҳи лозима пеш бурда намешавад ва ҳангоми аз тарафи мутахассиси қарзӣ гузаронидани таҳлили пардохтпазирии қарзгиранда иқтисодии пардохтпазирии мизоч пурра мушаххас намегардад. Бинобар ин, дар таҳқиқот такмили усули 5С зарур шуморида шудааст.

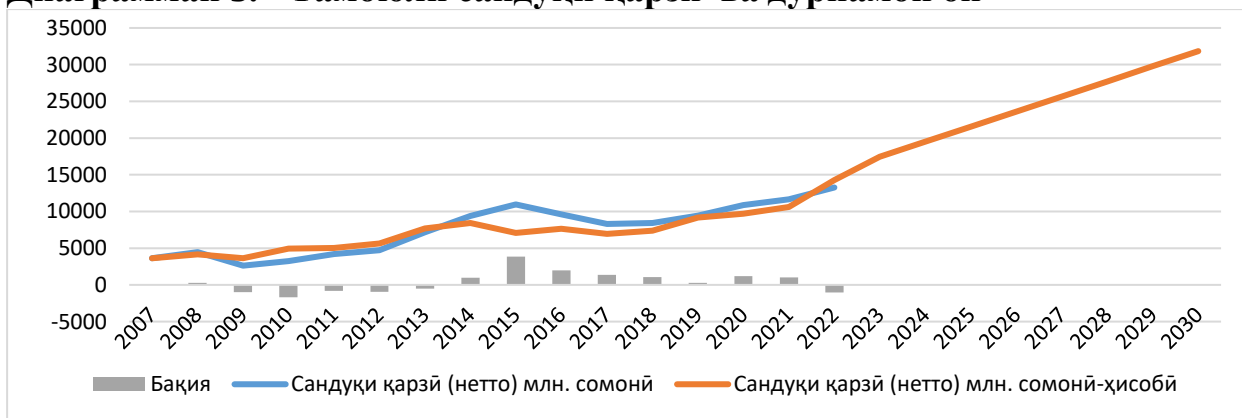
Расми 2. Тарҳи баҳодихӣ ба қобилияти қарзадокунии қарзгиранда*

*Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Дар асоси усули 5C, аз рӯи ҳар як унсури баҳодихӣ ба пардохтпазирии қарзгиранда нишондиҳандаҳои сифатии таҳлилӣ пешниҳод гардидаанд, ки ҷиҳати ба таври мукамал ошкоркунии ҳолати пардохтпазирии мизоч мусоидаткунанда мебошад.

Вобаста ба ояндабинии хавфҳои қарзӣ ва таъсири онҳо ба низоми иқтисодӣ, аз ҷониби муаллиф дар асоси нишондиҳандаҳои макроиқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон тамсилаи регрессионӣ коркард ва таҳия шудааст. Бо истифода аз муодилаи регрессионӣ, дурнамои рушди сандуқи қарзӣ то соли 2030 таҳия шудааст (диаграммаи 5).

Диаграммаи 5. - Тамоюли сандуқи қарзӣ ва дурнамои он

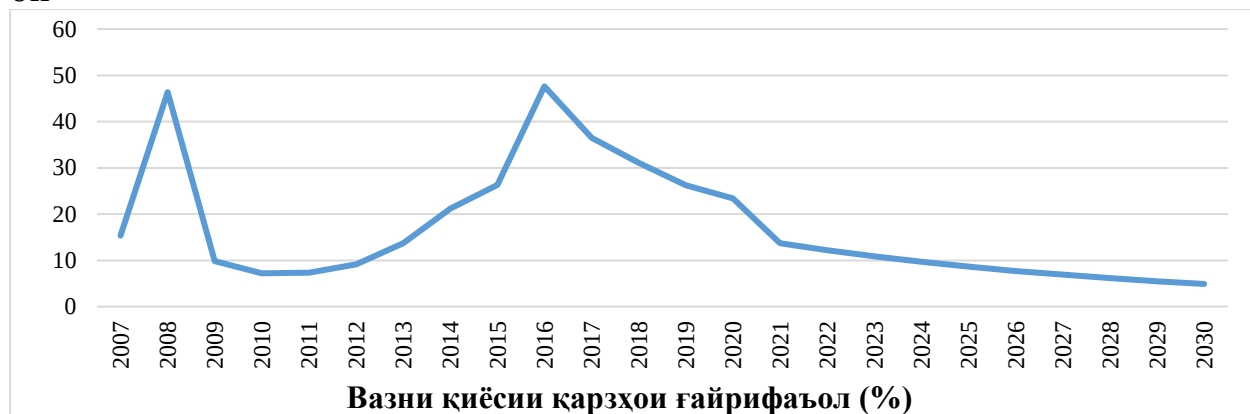

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси: маълумоти оморӣ ва маълумоти ҳисобшуда аз рӯи муодила

Қобили зикр аст, ки сандуқи қарзӣ дар давраи солҳои 2023-2030 бо назардошти болоравии қурби асъор, дар ҳадди 10,2%, таваррум – 4,2% ва бетағйир боқӣ мондани афзоиши интиқоли маблағҳои муҳочирони меҳнатӣ ба ҳолати соли 2022 ба ҳисоби миёна 8,9% афзоиш меёбад.

Бо истифода аз муодилаи регрессионии таҳияшуда ва дурнамои сандуқи қарзӣ, ки дар асоси муодилаи регрессионии сандуқи қарзӣ ба даст оварда шудааст, вазни қиёсии қарзҳои ғайрифаъол то соли 2030 пешгӯӣ карда шудааст (диаграммаи 6).

Диаграммаи 6. - Тамоюли вазни қиёсии қарзҳои ғайрифавол ва дурнамон он

*Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси: маълумоти оморӣ ва маълумоти ҳисобшуда аз рӯи муодила

Муайян ва ошкор гардидааст, ки ҳиссаи қарзҳои ғайрифавол, бо назардошти афзоиши сандуқи қарзӣ, дар давраи солҳои 2023-2030 ба ҳисоби миёна 12,2% коҳиш ёфта, дар соли 2025 8,65% ва дар соли 2030 – ба андозаи 4,9%-и маблағи умумии сандуқи қарзиро ташкил медиҳад. Нишондиҳандаи мазкур дар соли 2030 нисбат ба соли 2010, ки ҳиссаи ками қарзҳои ғайрифавол маҳз дар ин давра ба мушоҳида мерасанд, 2,31 б.ф. камтар мебошад. Ишора шудааст, ки чунин натиҷа аз рӯи ҳисобҳо то кунун қонекунаанда нест, чунки агар маълумоти ҷойдошта бо рақамҳои диаграммаи 2. қиёс карда шавад, амиқ мешавад, ки ҳоло ҳам нишондиҳандаи қарзҳои ғайрифавол дар низоми бонкии Тоҷикистон баланд арзёбӣ мегардад.

Аз нигоҳи муаллиф, дар шароити эҳтиёҷоти доимӣ ба захираҳои қарзӣ барои таъмини манфиатҳои бонк ва истифодабарандагони хизматрасониҳои бонкӣ зарурати объективии таҳияи стратегияи идоракунии хавфҳои қарзӣ ба миён меояд. Ин меъёри дохилии бонкӣ як қисми сиёсати бонк буда, хусусияти инфиродӣ дорад. Сиёсати мазкур аз ҷониби ҳар як бонк мустақилона таҳия карда мешавад ва дар робита ба тағйирёбии шароити фаъолияти бонк, ки масъулияти роҳбарияти бонк мебошад, махсус тағйир дода мешавад. Сиёсати мазкур аз ҷониби ҳар як бонк мустақилона таҳия карда мешавад ва дар робита ба тағйирёбии шароити фаъолияти бонк тағйир дода мешавад, ки махсус масъулияти роҳбарияти бонк мебошад.

Дар диссертатсия зикр мешавад, ки маҳз ҳиссаи зиёди қарзҳои батаъхирافتода дар ҳаҷми умумии сандуқи қарзии низоми бонкӣ ва дараҷаи баланди хавфи он, инчунин, воситаҳо ва чораҳои лозима ҷиҳати идоракунии хавфҳои қарзӣ, зарурати таҳлили хавфҳои қарзӣ ва таъмини самаранокии чараёни қарздихиро дар бахши бонкии Тоҷикистон тақозо менамояд. Бо назардошти ҳолати ҷойдошта, аз нигоҳи муҳаққиқ, ҷиҳати таъмини самаранокии чараёни қарздихӣ тақмили унсурҳои зерини низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ муҳим доништа мешавад:

1.Ташкили методологияи дохилибонкии мувофиқ ба таҳлили хавфҳои қарзӣ, усулҳои баҳодихӣ ва идоракунии он. Дар баробари он, ки мақоми ваколатдор асосҳои ниҳодии таҳлили хавфҳо, аз ҷумла хавфҳои

қарзиро, ба таври умум пешниҳод кардааст, лекин вобаста ба сиёсати қарзӣ ва ҳисобдории бонк, он метавонад дигар ҷонибҳоро фарогир бошад. Аз ин сабаб, бонкҳо, бо истифода аз методологияи ватанӣ ва таҷрибаи пешрафтаи хориҷӣ, метавонанд методологияи хоси худро коркард намоянд ва дар асоси он муҳити идоракунии хавфҳои қарзиро бунёд созанд.

2.Ташаккули сиёсати қарзии базътидоломада. Сиёсати қарзии бонк бояд самаранокии фаъолияти бонкро дар самти кори қарзӣ ва базътидолории хавфҳои қарзӣ таъмин намояд. Ҳадафҳо, вазифаҳо ва таъминоти иттилоотие, ки ба масъалаҳои таҳлил, баҳодихӣ ва идоракунии хавфҳои қарзӣ алоқаманданд, бояд аҳамияти фарогир дошта бошанд.

3.Омӯзиши фарогири муттаҳассисони қарзӣ ва ҳавасмандгардонии моддии онҳо. Таҳлилҳои гузаронидашуда, ҳамчунин натиҷаи назарсанҷиҳои муаллифи таҳқиқот бозгӯӣ онанд, ки дар ин самт муаммоҳои ҳалталаб ҷой доранд. Таҷриба нишон медиҳад, ки мутахассиси қарзии дорои собиқаи бойи корӣ дар бонкҳо нисбатан кам вомерхуранд, ин аз он шаҳодат медиҳад, ки муттаҳассис бо дили нохоҳам ва бо сатҳи касбияти ноустувор амал менамояд. Аз ин лиҳоз, ба ақидаи унвонҷӯӣ бояд дар бонкҳо курсҳо, тренингҳои омӯзишии барномарезишуда оид ба таҳлил, баҳодихӣ, мониторинг ва идоракунии хавфҳои қарзӣ ташкил карда шаванд. Зарур аст, ки қисми мукофотпулии маоши мутахассиси қарзӣ ба натиҷаҳои ниҳии кораш вобаста карда шавад, то ҳавасмандӣ ва масъулияти ӯ баланд шавад. Аз тарафи дигар, мукофотпулие, ки ҳамчун ҳавасмандӣ аз сифати сандуқи қарзии мутахассис ва ҳиссаи қарзҳои пешниҳодшуда пардохт карда мешавад, то андозае ба сатҳи хавфи қарзӣ таъсири манфӣ мерасонад.

4.Мониторинги пешгӯии хавфи қарзӣ. Ташаккули сиёсати самарабахши қарзӣ дар фаъолияти бонкӣ асосноккунии ҳамачонибаи самтҳои афзалиятнок ва роҳҳои мониторинги амалиёти қарзиро, бо мақсади ноил шудан ба фаъолияти динамикӣ ва мутавозии бонк, талаб мекунад. Аз ин рӯ, барои фаъолияти устувори бонк воситаҳои муосир ва самаранокии мониторинги хавфи қарзӣ зарур мебошанд.

ХУЛОСА

Таҳқиқоти диссертатсионии анҷом додашуда ба мо имкон дод, то ки ҷиҳати тақмили низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ хулосаю пешниҳодҳои илмӣ ва тавсияҳои амалиро пешниҳод намоем:

Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

1. Пайдоиши талабот ба идоракунии хавф дар фаъолияти иқтисодӣ бо гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба низоми иқтисоди бозорӣ алоқаманд аст, ки унсурҳои иловагии номуайяниро ба фаъолияти соҳибкорӣ ворид мекунад ва самтҳои аломати хавфро васеъ мекунад. Гузариш ба низоми иқтисоди бозорӣ, рушди динамикии иқтисодиёт, ба вучуд омадани бухронҳои молиявӣ, инчунин зарурати нигоҳ доштани устувории низоми молиявӣ дар ин шароит, яке аз шартҳои асосии омӯзиши хавфҳо мебошанд. Дар ҷараёни таҳқиқоти диссертатсионӣ мо бо таҳқиқоти олимоне вохӯрдём, ки оид ба фаҳмиши хавф шарҳҳои гуногуну баҳодихии яктарафа доранд, ки бештари онҳо бар

номуайяни асос меёбанд. Таърифи муаллифие, ки оид ба хавф пешниҳод намудаем, дарбаргирандаи унсурҳои номуайяни ва эҳтимолият буда, бар дурустии қабули қарорҳои мушаххас асос меёбад: *“Хавф - ин номуайяниҳои фаъолиятро иҳотакунанда, ки натиҷаи он талафёбӣ, осебпазирӣ, хароҷоти иловагӣ ё ин, ки баръакс, дар ҳолати интиҳоби саҳеҳи алтернативӣ даромади иловагӣ ва фоидаи пешбинишуда мебошад”*. Омӯзиши хавфҳои қарзӣ нишон дод, ки фаҳмишҳо доир ба ин мафҳум, дар маҷмӯъ ба талафоти иқтисодӣ нигаронида мешавад, ки бо баинобатгирии ин ҷузъи муҳим ва дигар ҷузъҳои таркибии он шарҳи муаллифии хавфҳои қарзиро пешниҳод намудем: *“Хавфи қарзӣ – ин эҳтимолияти ба таъхир афтидани уҳдадориҳои молиявии иҷрошаванда аз ҷониби қарзгиранда, зомин ва иштирокчиёни шартнома, мутобиқи шартҳои шартнома ё талафоти иқтисодӣ аз иҷро нагардидани уҳдадориҳои контрагент мебошад”* [1-М, 3-М].

2. Таҳлилҳои назариявӣ имкон фароҳам оварданд, ки дар мавриди намудҳои хавфҳои қарзӣ, омилҳои таъсиррасон ба онҳо ва таҳаввулоти низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ, аз замони пайдошавии муносибатҳои қарзӣ то рушд ва ташаккули низоми муосири идоракунии хавфҳои қарзӣ, мавқеи худро муайян намуда, онҳоро тасниф намоем [3-М, 20-М, 21-М].

3. Ҷиҳати тақмили низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ таҷрибаи хориҷии кишварҳо, ба монанди ИМА, Британияи Кабир, Фаронса, Италия, Олмон, Шветсия, Ҷопон, Россия ва ғайра омӯхта шуда, дар ин поя услубҳои идоракунии хавфҳои қарзӣ пешниҳод гардидаанд. Баҳодиҳии хавфҳои қарзӣ дар асоси талаботи Базел II таҳия карда шуда, таҳлили хавфҳои қарзӣ дар доираи баҳодиҳии миқдорӣ ва сифатӣ муайян гардида, пардохтпазирии қарзгиранда бо роҳи ҷунин усулҳо, ба монандӣ 5C, скоринг, CAMELS, PARSE, PARTS, CAMPARI, Dun & Bradstreet пешниҳод шудаанд. Ҷиҳати тақмили низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ сохтори низоми муосири идоракунии хавфҳои қарзӣ дар сатҳҳои гуногун, ки он аз субъектҳо ва фишангҳои идоракунанда иборат мебошад, таҳия карда шуд. Ҳамчунин, аҳамияти нишондиҳандаи сифати сандуқи қарзӣ ба устувории молиявии бонк арзёбӣ гардид. [4-М, 14-М, 19-М].

4. Аз таҳлили вазъи муосири низоми бонкии кишвар, ҳолати низоми пардохт, рушди қарздиҳию ҷалби амонатҳо арзёбӣ гардида, муайян карда шуд, ки нақши низоми бонкӣ дар баҳши молиявии мамлакат калидӣ мебошад. Дақиқ гардид, ки ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои стратегӣ рушди қарздиҳии бонкӣ ва таъмини устувории фаъолияти низоми бонкӣ, баъътидолории нишондиҳандаи қарзҳои батаъхиррафтада самти афзалиятноки дурнамои рушди баҳши бонкӣ махсус меёбад [5-М, 16-М].

5. Сифати таҳлили хавфҳои қарзӣ аз манбаъҳои иттилоотии таҳлилшаванда вобаста буда, пуррагӣ ва дақиқии иттилооти мазкур эҳтимоднокии натиҷаҳои таҳлили гузаронидашавандаро таъмин менамоянд. Вобаста ба ин, муайян карда шуд, ки истифодабарии манбаъҳои муҳими иттилоотии санҷиши хавфҳои қарзӣ, ба монандӣ: ҳисоботи молиявӣ, ҳисоботи

мутамаккази молиявӣ дар шакли FinA ва ҳисоботи таърихи қарзӣ аз Бюроҳои қарзӣ дар ҷараёни идоракунии хавфҳои қарзӣ муҳим мебошанд [6-М, 23-М].

6. Хавфҳои қарзии ташкилотҳои қарзии мамлакат таҳлил карда шуда, динамикаи қарзҳои ғайрифавол ва омилҳои таъсиррасон ба хавфҳои қарзӣ дар мисоли як қатор банкҳои қаблан низомсоз муайян ва арзёбӣ гардид. Таҷрибаи амалии идоракунии хавфҳои қарзӣ дар мисоли КВД БА ҚТ “Амонатбанк” мавриди таҳлилу омӯзиш қарор гирифта, аз натиҷаи он тавсия карда шуд, ки истифодаи тамсилаи нави идоракунии хавфҳои қарзӣ дар доираи СБҲМ-9 дар дигар ташкилотҳои қарзии мамлакат бояд роҳандозӣ гардад [9-М].

7. Асосҳои меъёрию ҳуқуқӣ ва методии низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ таҳлил гардида, муайян карда шуд, ки мукамалгардонии ҳуҷҷатҳои меъёрию методӣ воридкунии тағйиротро дар як қатор меъёрҳои ниҳодии идоракунии хавфҳои қарзӣ ва истифодаи гурӯҳи индикаторҳои таҳлилно чӣ ҳамаи идоракунии хавфҳои қарзӣ талаб менамояд. Истифодаи тамсилаи мувофиқ барои андозагирӣ ва ояндабинии хавфҳои қарзӣ шароити мусоиди идоракуниро фароҳам меорад. Аз ин рӯ, истифодаи онҳо на танҳо дар низоми банкӣ, инчунин барои низоми иқтисодии кишвар, чӣ ҳамаи банақшагирӣ ва арзёбии дурнамои рушди он аҳамияти калон дорад [10-М, 12-М].

8. Муайян ва ошкор гардид, ки таъсиси низоми мукаммали идоракунии хавфҳои қарзӣ, баҳодиҳӣ ба вазъи молиявии контрагентҳо ва муқаррар намудани маҳдудият барои амалиёти гуногуни банкӣ муҳимтарин шартҳои рақобатпазирии банк дар бозор мебошанд. Амали чунин низом на танҳо банкро аз талафот муҳофизат менамояд, инчунин барои дар сатҳи муътадил анҷом додани амалиёти фаъоли банкӣ заминаи асосӣ гузошта, ба афзоиши даромади банк мусоидат менамояд ва доираи контрагентҳои боэътимодно васеъ мегардонад [18-М, 22-М].

9. Ташкили босалоҳияти раванди қарз барои пешгирии пайдоиши хавфҳои зиёд, аз ҷумла хавфи қарзӣ ва таъмини ҳадди муайяни фоида аз маблағҳои ба қарз додашуда мусоидат мекунад. Дар шароити мавҷудияти муҳити баландсуръати тағйирёбии низоми банкӣ аз рӯи принципҳо ва намудҳои муқарраршудаи қарздиҳӣ фаъолият нисбатан душвор мегардад, ҷунки рақибон бештар пешниҳодҳои ҷолибтар мегиранд. Аммо, аз дигар тараф, зарур аст, ки на танҳо тамоюлҳоро пайгирӣ кард, инчунин ба ҳама намудҳои хавфҳо диққат дода тавозуни байни мавҷудияти қарзҳо ва кафолати пардохти онҳоро, инчунин тавозуни байни дороиҳо ва уҳдадорихоро дар меъёри муайян бояд ба танзим даровард [13-М, 19-М].

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо:

1. Таҳқиқи намудҳои хавф ва таснифи онҳо нишон дод, ки дар бахшҳои фаъолияти хоҷагидорӣ намудҳои мухталифи хавфҳо дида мешаванд. Аз ин рӯ, хавфро дар бештар мавридҳо бо хатар, таваккал, таҳдид, талафёбӣ иваз мекунанд. Аммо, аз нигоҳи мо, истифодаи мафҳуми хавф дар бахши молиявию банкӣ қобили қабул мебошад. Номуайяний ва эҳтимолият бошанд, категорияҳои баҳодиҳанда ба хавф махсуб меёбанд [1-М].

2. Асоснок карда шуд, ки дар заминаи таснифот омӯзиш ва таҳқиқи ҳамаҷонибаи хавфҳои қарзиро роҳандозӣ намуда, таҳлил, баҳодихӣ ва раванди идоракунии онҳоро пиёда гардонидан ба ноилгардӣ ба натиҷаҳои мушаххаси идоракунии хавфҳои қарзӣ мусоидат менамояд. Вобаста ба ин, муайянкунии омилҳои ба хавфҳои қарзӣ таъсиррасон ва таҳлили онҳо, гурӯҳбандии низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ вобаста ба сатҳҳо, субъектҳо ва фишангҳои идоракунии хавфҳои қарзӣ таъсир мерасонанд, барои ноилгардӣ ба мақсади баъътидолории сатҳи хавф ва коҳишдиҳии зиёни бонкӣ ниҳоят муҳим мебошанд [20-М, 24-М].

3. Равандҳои ҳамгирӣ дар фаъолияти низоми бонкӣ, чорӣ намудани технологияҳои навҷорисозӣ ва густариши муносибатҳои иқтисодӣ зарурати тақмили таҷрибаи ҷойдошта ва коркарди равишҳои нави низоми идоракунии хавфҳои бонкиро талаб менамоянд. Асоснок карда шуд, ки дар чунин шароит истифодаи методикаи баҳодихӣ ба хавфҳои қарзӣ дар асоси Базел II, таҳлили пардохтпазирии қарзгиранда бо усулҳои муосир ва таҷрибаи пешқадами хориҷӣ оид ба низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ зарурати объективӣ мебошанд [12-М].

4. Таҳлилҳои вазъи муосири низоми бонкии кишвар ва муқоисаи нишондиҳандаҳои устувории молиявии он бо як қатор кишварҳои ИДМ ва дигар кишварҳои пешрафта, арзёбиҳои ниҳодҳои байналмилалӣ оид ба низоми бонкии мамлакат нишон доданд, ки то ҳол ноустувориҳо дар фаъолияти низоми бонкии кишвар дида мешаванд. Ҷиҳати таъмини устувории фаъолияти низоми бонкии кишвар азхудкунии таҷрибаи пешқадам дар самти таъмини устувории молиявии низоми бонкӣ, ки яке аз нишондиҳандаҳои онро сифати сандуқи қарзӣ ташкил медиҳад, тавсия дода мешавад [7-М, 15-М, 16-М, 25-М].

5. Барои таҳлил, баҳодихӣ ва идоракунии хавфҳои қарзӣ дар ТҚМ, дастрасӣ ба маълумоти таҳлилӣ муҳим ҳисобида мешавад. Бинобар ин, истифодаи манбаъҳои иттилоотии таҳлилӣ, ба монанди ҳисоботҳои молиявӣ, ҳисобот дар шакли FinA, ҳисоботи таърихи қарз, меъёрҳои пазируфташуда оид ба таҳлили хавфҳои қарзӣ ва гурӯҳбандии қарзҳои низоми бонкӣ тавсия дода мешавад [5-М, 19-М, 23-М, 24-М].

6. Таҷрибаи бонкҳои низомсозии ватанӣ нишон дод, ки пешгирӣ накардани хавфҳо, бахусус хавфҳои қарзии бонкҳо оқибатҳои манфии иқтисодиро ба бор оварда, онҳоро ба вартаи муфлисгардӣ ва барҳамхӯрӣ оварда мерасонад. Дар ҳолати ба чунин шароит дучор гардидани бонк, хусусан бонки низомсоз, таъсири манфии он на танҳо ба худ бонку низоми бонкӣ, инчунин ба низоми иқтисоди миллӣ низ мерасад. Таҳлили сандуқи қарзии низоми бонкӣ, тақсимои қарзҳо ба соҳаҳо ва аз рӯи шакли моликият нишон дод, ки сатҳи пасти гуногунсозии қарзӣ дар онҳо ба мушоҳида мерасад. Аз ин лиҳоз, дастгирии бевоситаи давлатӣ ҷиҳати кӯмак дар маблағгузориҳои иқтисодии миллӣ тавсия дода мешавад [2-М].

7. Ҷиҳати тақмилдиҳии низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ заминаҳои меъёрию ҳуқуқии як қатор ҳуҷжатҳо мавриди таҳлил қарор гирифта,

пешниҳодҳои мушаххас ва ҳамчунин нишондиҳандаҳои таҳлилий коркард шудаанд [6-М].

8. Вобаста ба ояндабинии хавфҳои қарзӣ, дар асоси нишондиҳандаҳои макроиктисодӣ тамсилаи регрессионӣ таҳия карда шуд, ки тибқи он тамоюли сандуқи қарзии низоми бонкӣ то соли 2030 пешгӯӣ шудааст. Тибқи тамсилаи таҳияшуда, ҳиссаи қарзҳои ғайрифаъл, бо назардошти афзоиши сандуқи қарзӣ, дар давраи солҳои 2023-2030 ба ҳисоби миёна 12,2% коҳиш ёфта, дар соли 2030 4,9%-и маблағи умумии сандуқи қарзиро қарзҳои ғайрифаъл ташкил хоҳанд дод. Бо назардошти шароити ба миёномада ва баъътидолории хавфҳои қарзӣ, ташкили низоми муосири идоракунии хавфҳои қарзӣ дар кишвар муҳим ҳисобида мешавад, ки он субъектҳо ва фишангҳои хоси идоракуниро доро мебошад [13-М, 19-М].

9. Бо мақсади таъмини ташкилнамоии самаранокии чараёни қарздихӣ ва идоракунии хавфҳои қарзӣ иҷрои чунин равандҳо мубрам доништа мешаванд:

- ташкили методологияи дохилибонкии мувофиқ оид ба таҳлили хавфҳои қарзӣ, усулҳои баҳодихӣ ва идоракунии он;
- ташаккули сиёсати қарзии баъътидоломада;
- омӯзиши фарогири муттаҳассисони қарзӣ ва ҳавасмандгардони моддии онҳо,
- мониторинги пешгӯии хавфи қарзӣ [18-М].

ИНТИШОРОТИ МУАЛЛИФ ДОИР БА МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

Мақолаҳо дар маҷалаҳои тақризшаванда:

[1-М]. Оев, А.Д. Табиати иқтисодӣ ва паҳлуҳои назариявии моҳияти хавфҳо [Матн]. / А.Д. Оев // Паёми молия ва иқтисод. Маҷаллаи илмӣ-амалӣ. – Душанбе, 2020. – № 2 (27). – С.155-161. ISSN 2663-0389.

[2-М]. Оев, А.Д. Мушкилотҳои сармоягузори низоми бонкии кишвар ба бахши воқеии иқтисодиёт [Матн] / А.Д. Оев // Паёми Кишоварз. Маҷаллаи илмӣ-амалӣ. – Душанбе, 2020. – №4 (89) – С.273-277. ISSN 2074-5435.

[3-М]. Оев, А.Д. Таълимоти илмӣ оид ба хавфҳои қарзӣ [Матн] / А.Д. Оев // Паёми молия ва иқтисод. Маҷаллаи илмӣ-амалӣ. – Душанбе, 2021. – № 3 (27). – С.188-194. ISSN 2663-0389.

[4-М]. Оев, А.Д. Тавсифи нишондиҳандаҳои асосии баҳодихии хавфҳои қарзии дар бонкҳо истифодашаванда ва дар адабиёт тавсияшаванда [Матн] / А.Д. Оев // Паёми ДМТ. Маҷаллаи илмӣ-амалӣ. – Душанбе, 2021. – № 7. – С.91-102. ISSN 2413-5151.

[5-М]. Оев, А.Д. Масъалаҳои назариявии таҳлили устувории молиявии низоми бонкӣ [Матн] / А.Д. Оев // Паёми молия ва иқтисод. Маҷаллаи илмӣ-амалӣ. – Душанбе, 2022. – № 2. – С.252-258. ISSN 2663-0389.

[6-М]. Оев, А.Д. Методологияи таҳлили хавфҳои қарзӣ дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Матн] / Қ.Х. Хушвахтзода, А.Д. Оев // Паёми молия ва иқтисод. Маҷаллаи илмӣ-амалӣ. – Душанбе, 2022. – № 4/1 (33) – С.23-30. ISSN 2663-0389.

[7-М]. Оев, А.Д. Мавқеи таҳлили хавфҳои қарзӣ дар низоми бонкӣ ва аҳамияти он ба рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Матн] / Қ.Х. Хушвахтзода, А.Д. Оев // Паёми ДМТ. Маҷаллаи илмӣ-амалӣ. – Душанбе, 2023. – № 9. – С.17-23. ISSN 2413-5151.

Дар дигар нашрияҳо

- [8-М]. Оев, А.Д. Хавфи қарзӣ ва таъсири он ба рушди муносибатҳои байналмилалӣ молиявӣ қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / А.Д. Оев // Маводҳои конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзуи “Тоҷикистон дар низомӣ муносири муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналмилалӣ” (Душанбе, 26-уми ноябри соли 2021). - ДДМИТ. -2021. С-472-475.
- [9-М]. Оев, А.Д. СБҲМ – 9 ва тақмили дурнамои баҳодиҳии талафоти имконпазири қарз [Матн] / А.Д. Оев // Маводи конфронси илмӣ-амалии байналмилалӣ баҳшида ба 80-солагии арбоби илм ва техникаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, д.и.и., профессор Уроқов Д.У. дар мавзуи “Иқтисодиёт, молия, ҳисобгирӣ, таҳлил ва аудит: афзалиятҳои рушди стратегӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ” қисми 2. (Душанбе). – ДМТ. -2022. С-163-168.
- [10-М]. Оев, А.Д. Баҳодиҳии дурнамои талафоти имконпазири қарз дар асоси СБҲМ – 9 [Матн] / А.Д. Оев // Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзуи “Рушди баҳисобгирӣ муҳосибӣ ва аудит дар шароити гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ ва саноатикунӣ босуръати кишвар” (Рашт, 28-уми майи соли 2022). –ДОТ дар н.Рашт. С-24-29.
- [11-М]. Оев, А.Д. Развитие банковской системы республики Таджикистан в условиях недостаточности финансовых ресурсов [Текст] / А.Д. Оев, Р.Н. Саидов. // Материалы IV Международной научно-практической конференции «Наука и технологии» (Казахстан г. Алматы- 2022). – МИЦ.-2022. С-234 – 239.
- [12-М]. Оев, А.Д. Таҳлил, баҳодиҳӣ ва идоракунии равишҳои муосир дар инноватсияи бонкӣ [Матн] / А.Д. Оев, Қ.Х. Хушвахтзода // Маводи конфронси байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзуи “Самтҳои стратегии рушди соҳибкорӣ инноватсионӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ” (Душанбе, 25 ноябри соли 2022). –ДБССТ.-2022. С-17-23.
- [13-М]. Оев, А.Д. Таҳлили суботи молиявӣ низомӣ бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити номуайяни [Матн] / А.Д. Оев // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ амалӣ дар мавзуи “Механизмҳои таъмини устувории молиявӣ ташкилотҳои қарзӣ дар шароити саноатикунӣ ва иқтисодиёти инноватсионӣ” (Душанбе, 10-уми феввали соли 2023). – ДМТ. -2023. С.303-307.
- [14-М]. Оев, А.Д. Асосҳои методологии баҳодиҳӣ ва таҳлили хавфҳои қарзии бонкҳо бо истифодаи усулҳои омӯрӣ [Матн] / А.Д. Оев // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ назариявӣ дар мавзуи “Иқтисоди рақамӣ ва зарурати ҷорӣ намудани низомӣ нави ҳисобҳои миллӣ” (Душанбе, 17-уми феввали соли 2021). – ДМТ. -2021. С-127-132
- [15-М]. Оев, А.Д. Низомӣ бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нақши он дар суботи низомӣ молиявӣ [Матн] / А.Д. Оев // Маҷмуаи маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ баҳшида ба Рӯзи кормандони мақомоти молия (Душанбе, 11-уми декабри соли 2021). – ДДМИТ. - 2021. – С. 283-288.
- [16-М]. Оев, А.Д. Таҳлил ва баҳодиҳии суботи молиявӣ низомӣ бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / А.Д. Оев // Маводи Маҷалаи Бонки миллии Тоҷикистон бо номи “Бонкдорӣ-тараққиёт-ҷаҳонишавӣ”. (Душанбе, апрел-июни соли 2022). – БМТ. -2022. - С. 55-57.
- [17-М]. Оев, А.Д. Таъсири пандемияи COVID-19 ба суботи молиявӣ низомӣ бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / А.Д. Оев // Маводи конференсияи

- ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзуи “Вазъи низоми бонкии ҶТ дар давраи пандемияи короновирус (COVID-19)” (Кулоб, 11-уми декабри соли 2021). – ДДК ба номи А. Рӯдакӣ. -2021. С.170 -176.
- [18-М]. Оев, А.Д. Таҳлили чараёни қарздиҳии ташкилотҳои қарзӣ ва баландбардории самаранокии он дар рушди иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / А.Д. Оев // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию назариявӣ дар мавзуи “Масъалаҳои тақмили механизми молиявию қарзии рушди иқтисодиёти миллий” (Душанбе, 5-уми октябри соли 2021). – ДМТ. - 2021. С.178-182.
- [19-М]. Оев, А.Д. Асосҳои таҳлили сохторӣ ва идоранамоии хавфҳои қарзӣ дар бонкҳо [Матн] / А.Д. Оев // Маҷмуаи маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзуи “Механизми татбиқи сиёсати баҳисобгирии муҳосибӣ дар шароити индустриализунонии мамлакат: воқеият ва дурнамо” (Душанбе, 23-юми октябри соли 2021). – ДДМИТ. -2021. С.215-221.
- [20-М]. Оев, А.Д. Хавфи қарзӣ: намудҳо ва омилҳои ба он таъсиррасон [Матн] / А.Д. Оев // Маводҳои конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзуи “Рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир: муаммоҳои рушд ва роҳҳои ҳалли онҳо” (Душанбе, 11-уми март соли 2023). – ДДМИТ. -2023. С.274-280.
- [21-М]. Оев, А.Д. Асосҳои назариявии хавфҳои қарзӣ ва таснифоти онҳо дар шароити муосир [Матн] / А.Д. Оев // Маводҳои конференсияи илмӣ-назариявии ҳайати профессорон, устодон ва донишҷӯёни ДДМИТ бахшида ба 30-солагии истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва “Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва хунаҳои мардумӣ” (2019-2021). (Душанбе, 12-17 апрели соли 2021). – ДДМИТ. -2021. С.268-271.
- [22-М]. Оев, А.Д. Рушди технологияи иттилоотӣ ва гузариш ба иқтисоди рақамӣ ҳамчун асоси рақобатпазирии бонкҳои муосир [Матн] / А.Д. Оев // Маводҳои конференсияи илмӣ-амалии донишгоҳӣ бахшида ба 30-солагии истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавзуи “Рушди иноватсионӣ ва рақамикунонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: муаммо ва дурнамо” (Душанбе, 8-уми апрели соли 2021). – ДДМИТ. -2021. С.163-167.
- [23-М]. Оев, А.Д. Методологияи таҳлили ҳисоботҳои молиявии бонкҳо дар шароити иқтисоди рақамӣ [Матн] / А.Д. Оев // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзуи «Вазъи муосир ва дурнамои рушди баҳисобгирии муҳосибӣ, таҳлил ва аудит дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Душанбе, 27-уми март соли 2021). – ДССХ. -2021. С.132-134.
- [24-М]. Оев, А.Д. Мақсад ва вазифаҳои таҳлили ҳолати молиявии ташкилотҳои қарзӣ [Матн] / А.Д. Оев, Б.И. Изатуллоев // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ - амалӣ дар мавзуи “Баҳисобгирии муҳосибӣ таҳлил ва аудит дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодиёт” (Душанбе, 28 - уми март соли 2020). – ДССХ. -2020. С.101-103.
- [25-М]. Оев, А.Д. Хавфи пандемияи COVID-19 ба низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / А.Д. Оев // Маҷмуаи мақолаҳои конференсияи илмӣ-назариявии ҳайати профессорон, устодон ва донишҷӯёни ДДМИТ бахшида ба “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф” (2020-2040). (Душанбе, 13-18 апрели соли 2020). – ДДМИТ. - 2020. С.124-126.

МИНИСТЕРСТВО ФИНАНСОВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
ТАДЖИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ФИНАНСОВО-
ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

На правах рукописи

УДК: 336.77.067+336774.5

ОЕВ АНИС ДАВЛАТОВИЧ

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ
КРЕДИТНЫМИ РИСКАМИ В КРЕДИТНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени кандидата
экономических наук по специальности
08.00.07 – Финансы, денежное обращение и кредит

Душанбе - 2024

Диссертация выполнена на кафедре экономического анализа и статистики Таджикского государственного финансово-экономического университета.

Научный руководитель:

Хушвахтзода Кобилджон Хушвахт,
доктор экономических наук, профессор,
Президент Национальной академии наук
Таджикистана

Официальные оппоненты:

Раджабов Раджаб Кучакович, доктор
экономических наук, профессор кафедры
финансов Таджикского государственного
университета коммерции

Боймуродов Джовид Джафарджонович,
кандидат экономических наук, начальник
оперативного отдела ЗАО “Спитамен-
Банк”

Оппонирующая организация:

**Международный университет туризма
и предпринимательства Таджикистана**

Защита диссертации состоится «26» апреля 2024 года в 13:00 на заседании Диссертационного совета 6D.KOA-14 при Таджикском государственном финансово-экономическом университете. Адрес: 734067, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14, E-mail: faridullo72@mail.ru. Телефон ученого секретаря: (+992) 935730010.

С диссертацией и авторефератом можно ознакомиться в библиотеке Таджикского государственного финансово-экономического университета и на сайте www.tgfeu.tj.

Автореферат разослан «____» _____ 2024 г.

**Ученый секретарь
диссертационного совета,
кандидат экономических наук**

Убайдуллоев Ф. К.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. В современных условиях функционирования банковской системы Республики Таджикистан важной задачей считается обеспечение стабильного уровня качества кредитного портфеля, доступа физических и юридических лиц к кредитному капиталу с долгосрочными характеристиками и относительно низкой процентной ставкой. Одним из важнейших задач кредитных организаций является обеспечение отраслей реального сектора национальной экономики кредитным капиталом. В ходе превращения кредитных учреждений в важного посредника в развитии общественного воспроизводства, именно управление кредитным риском выступает ключевым моментом. Кредитный риск выступает качественным индикатором оценки финансовой устойчивости банковской системы, а степень его нестабильности делает уязвимой финансовую устойчивость банковской системы. Понятно, что от эффективной и стабильной работы банковской системы зависит плавное развитие национальной экономики, целенаправленное формирование внешних связей, нормализация социальных проблем, повышение уровня и качества жизни граждан.

Банковская система влияет на структуру финансового сектора Республики Таджикистан, и более 85 процентов активов финансового сектора страны принадлежат банковскому сектору. С этой точки зрения, неопределенность и потенциальные риски, имеющие высокую степень влияния в банковской системе, в целом представляют собой угрозу экономической системе страны. В системе финансовых рисков, существуют неопределенности, которые связаны с другими финансовыми рисками и могут быть причиной или генератором различных видов рисков.

Спрос на кредит и доступа к кредитным инвестициям существует всегда, и фактором, влияющим на этот процесс, является управление кредитным риском, что и определяет важность темы исследования. Относительно высоких кредитных рисков, Основоположник мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон отметил, что «...недостаточный объём кредитования национальной экономики, слабая система корпоративного управления, высокие операционные и кредитные риски, остающиеся неработающие кредиты, недостаток инвестиций в банковскую систему и создание представительств иностранных банков для улучшения финансирования производственных предприятий относятся к числу недостатков, которые необходимо устранить как можно скорее. В этом процессе необходимо совместно с кредитными организациями принять необходимые меры по улучшению качества активов банковской системы, увеличению предоставления долгосрочных кредитов промышленным предприятиям, активизации национальной рейтинговой системы кредитных организаций и страховых компаний»².

---

² Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан «Об основных направлениях внутренней и внешней политики Республики».- 26.01.2021г.-[Электронный ресурс]. - Статус доступа: www.president.tj (дата обращения: 08.06.2021 г.).

В то же время, актуальность диссертационного исследования подтверждается необходимостью специализированного подхода к анализу и оценке кредитных рисков в современных условиях функционирования банковской системы, для совершенствования системы их управления.

Уровень изученности научной темы. Теоретический вопрос изучения и исследования финансовых и банковских рисков обсуждался учёными-экономистами не только в современных условиях, но и в конце XVIII-XIX вв. На изучение и анализ кредитных рисков обратили особое внимание экономисты как зарубежной, так и отечественной теории, и практики. Вопросы финансовых и банковских рисков и системы управления ими, рассмотрены в трудах отечественных экономистов, таких как: Х.А. Абдуалимзода, Х.И. Аминов, Н. Ашуров, А.А. Бегматов, Р.Б. Бердиев, Дж.Дж. Боймуродов, Р.Г. Ганиев, И.Х. Давлатов, И.Р. Ибрагимзода, С.Дж. Махшулов, Ш. Рахимзода, З.А. Рахимов, Р.К. Раджабов, К.С. Сафаров, А.А. Солехзода, З. Султанов, Х.У. Умаров, Д.У. Уроков, К.Х. Хушвахтзода, Ш.К. Хайрзода, У.С. Хикматов, Б.Б. Ходжаев, Б.М. Джураев, Б.М. Шарифзода, З.Н. Шодиева, Т.Г. Шодиева, М.К. Файзуллоева.

Из зарубежных авторов, проводивших исследования банковских рисков, можно сослаться на работы А.Н. Боршевой, С.О. Беляева, Б.С. Бернаненко, Д.В. Даймонда, Ф.Х. Дубвига, О.М. Ермоленко, В.В. Жарикова, Р.В. Иванова, Н.И. Кабушкина, Н.С. Костюченко, Н.В. Костиной, О.И. Лаврушина, И.В. Ларионова, Дж.П. Моргана, А.К. Солодова, В.Т. Севрука, Ж.Ф. Синки, Э.Г. Толкачевой, А.Е. Фошкина, И.П. Хоминича, Н.В. Хохлова, А.Н. Хетагурова, А.С. Шапкина, Е.К. Шуриной.

Хотя проблемы регулирования и управления банковскими рисками обсуждались в работах отечественных ученых, однако, проблема системы управления кредитными рисками всесторонне не исследована. Высокий уровень неактивных кредитов в общей структуре кредитного портфеля банковской системы, механизм оценки и необходимость усовершенствования методов управления кредитными рисками в современных условиях банковской системы определили значимость и своевременность диссертационного исследования.

Связь исследования с программами (проектами) и научными темами. Выполненное исследование связано с положениями Национальной стратегии развития Республики Таджикистана на период до 2030 года, Национальной стратегии финансового охвата Республики Таджикистан на 2022-2026 годы, Стратегического плана оздоровления деятельности Национального банка Таджикистана на 2015-2019 годы, Среднесрочной программы развития цифровой экономики в Республике Таджикистан на 2021-2025 годы и план-мероприятии действий Комитета по финансовой стабильности при Правлении Национального банка Таджикистана, которые направлены на проблему обеспечения финансовой стабильности страны. Диссертация также соответствует теме научно-исследовательской работы кафедры экономического анализа и статистики ТГФЭУ – «Анализ условий и факторов, влияющих на обеспечение устойчивого национального развития».

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Целью исследования является совершенствование теоретических, методических и практических аспектов анализа, обработки и представление усовершенствованного механизма оценки и управления кредитными рисками, основанного на передовом опыте и соответствующего современным условиям функционирования кредитных организаций Республики Таджикистана.

Задачи исследования. Для достижения этой цели были поставлены и решены следующие задачи:

- на основе обобщения методов и идей, содержащихся в теории экономических школ, раскрыть сущность, признаки и основные особенности риска, проанализировать теоретическое понимание кредитного риска и обосновать научную позицию автора, с учетом специфических комплексных особенностей;
- классифицировать кредитные риски, факторы влияния и эволюцию системы управления этими рисками на основе исследования теоретической и практической концепции кредитных рисков;
- разработать и представить механизм совершенствования системы оценки кредитного риска на основе изучения зарубежного опыта;
- проанализировать современное состояние банковской системы Республики Таджикистана и оценить качества ее кредитного портфеля как индикатора финансовой устойчивости банковской системы;
- представить рекомендации по совершенствованию нормативно-методической основы системы управления кредитными рисками в целях повышения эффективности процесса кредитования в банковской системе Республики Таджикистан;
- разработать оптимальную модель оценки кредитного риска, отвечающей современным условиям банковской системы Республики Таджикистан, обеспечивающей оценку прогноза системы управления кредитными рисками и эффективности рынка кредитных услуг в стране.

Объектом исследования являются кредитные организации Республики Таджикистан и кредитные риски, влияющие на их деятельность.

Предметом исследования являются организационно-экономические и финансовые отношения по совершенствованию системы управления кредитными рисками в кредитных организациях Республики Таджикистан.

Гипотеза исследования основана на положении о том, что неспособность предотвратить кредитные риски, помимо доведения кредитной организации до банкротства, оказывает негативное влияние на всю национальную экономику. Для предотвращения и прогнозирования кредитных рисков важно правильно оценить платежеспособность заемщика на основе усовершенствованных методов кредитного скоринга и 5С, методов оценки кредитного риска на основе Базеля II, диверсификации и мониторинга кредитов.

Теоретическими основами исследования являются экономическая природа риска и его теоретическое понимание, фундаментальные научные работы отечественных и зарубежных ученых, посвященных вопросом анализа,

оценки и управления банковскими рисками, а также материалы отечественных и международных финансовых институтов.

Методологические основы исследования включают концепции и теорию анализа, оценки и управления банковскими рисками на основе финансовой устойчивости банковской системы, современные методы оценки и эффективную модель управления рисками, стратегические документы Правительства Республики Таджикистана, нормативно-правовые документы и статистику Национального банка Таджикистана.

В исследовании использовались следующие методы: научная абстракция, сравнение, наблюдение, опрос и тестирование, табулирование и построение графиков, сравнительный и бенчмаркинг-анализ, регрессионный анализ, индукция и дедукция, синтез, корреляционные показатели, систематические методы и т.п.

Источник информации. Источником информации для исследования являются законодательные акты Республики Таджикистан, материалы Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан, Национального банка Таджикистана, ГУП СБ РТ «Амонатбанк», публикации Международного валютного фонда, Всемирного банка, других международных финансовых институтов и официальные сайты Центрального банка ряда стран СНГ.

Исследовательская база. Исследование проводилось на базе кафедры экономического анализа и статистики Таджикского государственного финансово-экономического университета в 2019-2023 годы.

Научная новизна исследования заключается в разработке теоретических, методических и практических положений системы управления кредитными рисками, отвечающих современным требованиям банковской системы Республики Таджикистан. К важным достижениям и результатам исследований, содержащих научной новизны, относятся:

- на основе изучения теоретических аспектов и экономической природы риска дана интерпретация категории риска, а неопределённость признана основой возникновения риска в следующих пониманиях: «риск – это неопределённость окружающая деятельность, результатом которой являются потери, уязвимость, дополнительные затраты или, наоборот, дополнительный доход и ожидаемая прибыль в случае выбора правильной альтернативы»; «кредитный риск - это вероятность просрочки исполнения финансовых обязательств заемщиком, поручителем и участниками договора в соответствии с условиями договора или экономические потери вследствие неисполнения обязательств контрагента»;
- в исследовательской базе данных теоретических и практических аспектов кредитных рисков определена их связь с финансовыми рисками, сгруппированы кредитные риски, факторы, влияющие на них, которые охватывают особенности экономических условий страны, а также системы управления кредитными рисками;
- исследование зарубежного опыта, включающего широкий аналитический охват системы управления кредитными рисками и оценки платежеспособности

заемщика, позволило предложить специальную методику оценки кредитных рисков на основе Базель II и разработать структуру современной системы управления кредитными рисками в зависимости от планируемых уровней;

- в ходе анализа современного состояния и финансовой устойчивости банковской системы страны было определено, что «кредитный риск является фактором, влияющим на качество кредитного портфеля системы, и рассматривается как один из ключевых показателей оценки эффективности банковской системы». Представлены научно-практические рекомендации по обеспечению нормального функционирования банковской системы, согласно которым актуальным считается использование различных средств нормализации кредитных рисков;

- в целях совершенствования нормативно-методических основ системы управления кредитными рисками разработаны институциональные предпосылки и конкретные методы их анализа, которые применимы в современных условиях банковской системы страны в качестве основы для анализа кредитных рисков;

- для обеспечения финансовой устойчивости банковской системы и нормализации просроченных кредитов на основе статистики макроэкономических показателей, включающих факторов, влияющих на кредитные риски, разработана и представлена регрессионная модель, согласно которой определено положительное влияние прогноза течения кредитования и эффективных инструментов кредитного процесса на повышении качества кредитного портфеля банковской системы.

Основные положения, выносимые на защиту:

- исследованы теоретические аспекты риска и разработано авторское определение риска и кредитного риска с учетом мнений отечественных и зарубежных ученых-экономистов, нормативных документов и финансовых институтов;

- обосновано влияние кредитного риска на денежно-кредитные отношения, определена и выявлена связь между кредитными рисками и другими рисками, классифицированы кредитные риски, факторы, влияющие на них, а также изменения в системе управления ими;

- на основе исследования зарубежного опыта по системе управления кредитными рисками, проанализированы методики оценки кредитных рисков в контексте Базеля II и система их управления, даны рекомендации по использованию передового опыта и разработана современная структура системы управления кредитными рисками;

- проанализировано и оценено современное состояние банковской системы Республики Таджикистан, и в целях обеспечения ее финансовой устойчивости разработаны действенные средства нормализации показателя неактивных кредитов;

- усовершенствованы нормативные и методические основы анализа кредитных рисков, как элементы системы управления кредитными рисками;

- разработан прогноз развития системы управления кредитными рисками и предложен механизм совершенствования контроля и управления кредитными рисками.

Теоретическая значимость исследования заключается в развитии теоретического понимания экономической природы риска, кредитного риска, системы оценки и управления кредитными рисками, а также рекомендации путей и средств нормализации кредитных рисков. Завершенные положения диссертации могут быть использованы в процессе изучения учебных дисциплин в этой области, в том числе банковской деятельности, банковских операций, управления банковскими рисками, анализа и оценки деятельности коммерческих банков, финансового анализа, а также в институциональном развитии банковской системы.

Практическая значимость исследования выражается в том, что основные теоретические аспекты и выводы диссертации доведены до уровня конкретных предложений и могут быть использованы для анализа и оценки кредитных рисков кредитных организаций и обеспечения качества кредитного портфеля банковской системы. Также показано практическое значение результатов диссертации, заключающегося в их использовании в процессе разработки новых нормативно-правовых документов и внесении изменений в действующие нормативно-правовые документы, в текущей деятельности и перспективах Национального банка Таджикистана, коммерческих банков и проявляющегося в росте источников банковской системы.

Степень достоверности результатов исследования подтверждается проведенными анализами, точностью данных, достаточностью объема исследовательских материалов, научной обработкой результатов исследований и публикациями. Выводы и рекомендации основаны на научном анализе результатов теоретических и экспериментальных исследований.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Тема диссертации соответствует следующим пунктам паспорта специальности 08.00.07 – «Финансы, денежное обращение и кредит» ВАК Республики Таджикистан при Президенте Республики Таджикистан: 5.4. Развитие методов оценки рисков и их влияния на рыночную стоимость; 10.5. Устойчивость банковской системы Республики Таджикистан и стратегии ее развития; 10.12. Совершенствование системы управления рисками банков Республики Таджикистан; 10.14. Разработка способов оценки портфеля активов банков Таджикистана и направлений оптимизации портфеля; 10.16. Система мониторинга и прогнозирования банковских рисков.

Личный вклад соискателя степени в исследование. Все периоды реализации плана научной работы, а также подготовка темы, ее обоснование и значимость, поставленная цель и выполнение ее задач проводились непосредственно автором. Автор внес вклад в анализ, оценку и управление кредитными рисками в современных условиях банковской системы Республики Таджикистан, получил научные выводы и предложения и опубликовал научные статьи в этой области. Результаты исследования в виде выводов и предложений опубликованы в научных статьях и представлены на конференциях в 2019-2023 гг.

Апробация и внедрение результатов диссертации. Основные результаты и важные положения диссертации опубликованы в научных журналах, сборниках материалов республиканских и международных конференций. В том числе на международных и республиканских научно-практических конференциях «Таджикистан в современной системе международных финансово-кредитных отношений» (Душанбе, ТГФЭУ, 2021); «Экономика, финансы, учет, анализ и аудит: приоритеты стратегического развития в условиях цифровой экономики» (Душанбе, ТНУ, 2022); «Наука и технологии» (Казахстан, г. Алматы, МИЦ 2022); «Стратегические направления развития инновационного предпринимательства в условиях глобализации» (Душанбе, 2022); «Механизмы обеспечения финансовой устойчивости кредитных организаций в условиях индустриализации и инновационной экономики» (Душанбе, ТНУ, 2023); «Положение банковской системы Республики Таджикистана в период пандемии коронавируса COVID-19» (Куляб, КГУ им. А.Рудаки, 2021); «Развитие банковской системы Республики Таджикистан в современных условиях: проблемы развития и пути их решения» (Душанбе, ТГФЭУ, 2023) и т.д. Большинство статей автора диссертации опубликовано в материалах научно-практических конференций Таджикского государственного финансово-экономического университета, Таджикского национального университета, Международного университета по туризму и предпринимательству Таджикистана и за рубежом в 2019 - 2023 годах.

Публикации по теме диссертации. По теме диссертационного исследования опубликованы 25 статей, в том числе 7 статей – в рецензируемых журналах из перечня ВАК при Президенте Республики Таджикистан.

Структура и объем диссертации. Диссертационное исследование состоит из введения, трех глав с подразделами, заключения и предложений, списка литературы, терминов и приложений. Диссертация подготовлена объемом 199 страниц компьютерного текста и содержит 35 таблиц, 15 диаграмм, 15 рисунков и 25 приложений.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ИССЛЕДОВАНИЯ

Вступительная часть диссертационного исследования содержит соответствующие пункты, согласно установленным критериям, в частности автором, доказываемая актуальность, уровень разработанности и связь выбранной темы с принятыми нормативно-правовыми и программными документами. Далее обозначены цель, задачи, объект и предмет исследования, предложена научная гипотеза, выделены элементы научной новизны, положения, апробация и т.д.

В первой главе – «**Теоретические и методические основы системы управления кредитными рисками**» исследована теоретическая эволюция риска и его экономическая природа. Также рассмотрены кредитные риски: понятие, виды, факторы воздействия и формирование системы управления ими. Третий подраздел данной главы посвящен зарубежной практике по формированию системы управления кредитными рисками.

В исследованиях понимания риска поддерживается неоклассическая теория, и в этом контексте неопределенность признается основной возникновения риска. Авторское понимание риска сформулировано и представлено на основе оценки экономической природы риска.

На основе изучения и анализа взглядов экономистов и существующих теорий образования риска, представленных представителями классической, неоклассической, гибридной, нейроэкономической школы и современными теоретиками, установлено, что они имеют разные научные взгляды на понимание риска. Поэтому в исследовании упор делается больше всего на неоклассической теории. Сторонники этой теории считают, что возникновение риска связано с неопределенностью, и что самое главное, данная теория ориентирована на меньший риск, а не на большую прибыль. Исходя из этой связи, авторское понимание риска представлено в следующем контексте: *«риск – это неопределенность, окружающая деятельность, результатом которой является ущерб, уязвимость, дополнительные затраты или, наоборот, дополнительный доход и ожидаемая прибыль в случае выбора правильной альтернативы»*.

В диссертации отмечается, что основным элементом, способствующим возникновению риска, является неопределенность, а результат риска приводит к вероятности различных экономических последствий.

Исследователю удалось наряду с определениями, предложенными учеными и финансово-контрольными институтами относительно кредитных рисков, разработать авторское понимание кредитного риска. На основе проведенного анализа понятия кредитного риска, точки зрения отечественных и зарубежных ученых, а также институционального объяснения Базельского комитета и Закона Республики Таджикистана «О кредитных историях» по кредитному риску, авторское определение кредитного риска предложено в следующем содержании: *«кредитный риск – это вероятность просрочки исполнения финансовых обязательств заемщиком, поручителем и участниками договора, в соответствии с условиями договора или экономические потери вследствие неисполнения обязательств контрагента»*. Предлагаемое определение кредитного риска, в том числе такие субъективные факторы, как: умышленный невозврат кредита заемщиком и его поручителем, утрата возможности исполнить кредитные обязательства участников кредитного договора.

В диссертационном исследовании оценена роль кредитных рисков, определены и сгруппированы виды кредитных рисков, факторы, влияющие на них, эволюция системы управления ими.

В диссертации отмечается, что основной причиной собирательного использования понятия кредитного риска является объективная необходимость, поскольку в его классификацию входят финансовые и кредитные риски, а также различные операции, являющиеся условиями возникновения кредитных рисков. В части классификации кредитного риска соискателем предложены дополнительные критерии классификации, в том числе в зависимости от: уровня анализа и оценки, степени вероятности невозврата кредита, вида суммы, по направлению суммы кредита, классификации кредита и оценка кредитных рисков, вмешательства государства в процесс кредитования клиентов, а также размера финансовых потерь. Классификация, основанная на предложенных критериях, способствует изучению и исследованию глубоких и комплексных

кредитных рисков, а ее внедрение является приоритетом в практике управления кредитными рисками.

Отмечено, что возможность классификации кредитных рисков выражается в том, что она дает возможность эффективно проводить процесс анализа, оценки и управления кредитными рисками. Но эффективное управление зависит от факторов кредитного риска. В связи с этим считается целесообразным знать и проводить анализ факторов, влияющих на процесс управления кредитными рисками (рис. 1.).

Рисунок 1. Классификация факторов кредитного риска.

*Источник: разработано автором.

С точки зрения соискателя, основная особенность классификации факторов проявляется в том, что анализ кредитных рисков оценивается с трех влияющих сторон, процесс анализа углублен и его результат достоверен. Установленные условия позволяют аналитику выявить проблемы управления кредитным риском и реализовать конкретные меры по их устранению.

Эволюция становления и развития системы управления кредитными рисками охватывает зарождение, становление и развитие системы кредитных отношений и системы управления кредитными рисками на разных этапах (табл. 1).

Таблица 1. – Эволюция становления и развития системы управления кредитными рисками.

Субъекты кредитных отношений	Виды кредитов	Уровень кредитных рисков	Рычаги управления кредитными отношениями	Эффективность системы управления кредитными рисками
Античность - зарождение кредитных отношений				
Ростовщики, церковные и религиозные, ограниченный круг должников за счет рабовладельцев и рабов.	Коммерческие кредиты, товарные кредиты, потребительские кредиты, бизнес-кредиты	Высший – без корректировки	- залог кредита по типу земли; - тюрьма.	Самый низкий, что ограничивало круг получения кредитов.
Организация коммерческих банков - формирование системы кредитных отношений и управление кредитными рисками				
Коммерческие банки и физические и юридические лица, деятельность казначейства и хранилище по содержанию сокровища, профессионализм специалиста, факторы, методы и критерии, установленные индивидуально	Потребительские, коммерческие кредиты	Высоко- регулируемые в рамках коммерческого банка	- залог кредита; - несвоевременные пени; - ответственность и ограничение социальных возможностей; - сотрудничество с правоохранительными органами.	Низкий, что являлось препятствием для развития кредитных операций.
Организация центрального банка – формирование системы управления денежными потоками и кредитными рисками на макроуровне				
Центральный банк, коммерческие банки, а также физические и юридические лица, обеспечение регулярности кредитных отношений, организация соответствующих структур управления, информирование, отчетность, мониторинг и контроль.	Разновидные кредитные продукты в зависимости от отрасли и требований рынка	Средне – регулируемая в рамках центрального банка и коммерческого банка.	- поручитель, залог; - залог кредита; - ограничение на записи в кредитных бюро; - организация фонда; - сотрудничество с правоохранительными органами.	Высокий, учитывающий экономические возможности активности заемщика.
Развитие и формирование современной системы управления кредитными рисками на международном и национальном уровне.				
Международные организации, Национальное правительство, Центральный банк, физические и юридические лица, саморегулируемые - отраслевые ассоциации, независимые агенты в кредитных отношениях для отчетности и приобретения проблемных кредитов	Разновидные кредитные продукты в зависимости от отраслей и требований рынка, целевые кредиты, кредиты, не представляющие угрозы для окружающей среды и здоровья человека	Регулируемые - в пределах норм международных организаций, национального правительства, центрального банка, коммерческого банка, саморегулируемых организаций, отраслевых ассоциаций	- поручитель, залог; - залог кредита; - организация фонда; - сотрудничество с правоохранительными органами; - сотрудничество с агентами, занимающимися покупкой и использованием проблемных кредитов.	Самый высокий, что способствует развитию банковского кредитного рынка и обеспечению места банковского сектора в экономической системе.

*Источник: разработано автором.

В диссертации отмечается, что с момента возникновения кредитных отношений и стабилизации и трансформации этих отношений до современного состояния развития, этапы управления кредитными рисками можно разделить на четыре группы, каждый из которых имеет свои особенности. Эти этапы таковы: древний период, создание коммерческих банков, создание центрального банка, а также развитие и становление современной банковской системы. Для определения системы управления кредитными рисками на этапах, определены и раскрыты компоненты ее оценки, также как субъекты кредитных отношений виды кредита, степень кредитного риска, рычаги управления кредитными отношениями и рисками. Более устойчивым считается этап развития и становления современной системы управления кредитными рисками на международном и национальном уровне. Основная особенность данного этапа выражается в том, что показатель степени кредитного риска регулируется, а эффективность системы его управления оценивается как наивысшая. Понятно, что на данном этапе субъекты кредитных отношений, вид кредита и рычаги управления кредитными отношениями имеют более широкий потенциал и способствуют развитию рынка банковского кредита, а также обеспечению доли банковского сектора в национальной экономике.

В диссертационном исследовании изучен отечественный и зарубежный опыт, предложены следующие методы и подходы для реализации управленческих мероприятий:

- подходы к оценке кредитного риска на основе Базель II;
- рекомендация использования передового опыта, основанного на проверенном анализе ряда стран, для управления кредитными рисками во время финансовых кризисов;
- методы анализа и оценки ликвидности заемщика - 5C, кредитный скоринг, CAMELS, PARSE, PARTS, CAMPARI, Dun & Bradstreet.

В диссертации, в зависимости от современных условий, система управления кредитными рисками в широком диапазоне экономической системы или самой мировой экономики классифицируется на шесть уровней, который охватывает отрасли производства и услуг в целом (Табл. 2.).

Таблица 2. – Структура современной системы управления кредитными рисками на глобальном, национальном, подструктурном, сектором и микроуровнях

Субъекты системы управления кредитными рисками	Рычаги управления
Мега уровень – Международный	
Совет по глобальной финансовой стабильности-G20, МВФ, IFC	- методические рекомендации; - кредиты для поддержки стран с высокими рисками;
Международный комитет банковского надзора	- методические рекомендации - современные инструменты Базеля I, II, III и IV в корпоративном управлении;
Международные рейтинговые агентства: Standard & Poor's, Moody's, Fitch Ratings.	- оценка кредитного рейтинга;
Международные финансовые банки (Европейский банк реконструкции и развития, Азиатский банк реконструкции и развития, Исламский банк развития и др.)	- кредиты для поддержки стран с высокими рисками;

Макро уровень – Национальный	
Правительство	- разработка и реализация программ; - финансовая поддержка;
Совет финансовой стабильности	- комплексный мониторинг и консалтинг;
Национальные организации по управлению находящейся под угрозой исчезновения собственностью	- оценка имущества, переданного в залог; - покупка и продажа заложенного имущества;
Агентство по контролю исполнения судебных соглашений по просроченной задолженности	- рассмотрение кредитных претензий;
Структуры оценки недвижимости и кредиты	- стандартные нормы оценки оборотных и внеоборотных активов;
Вторичный рынок купли-продажи имущества, переданного в залог банку	- покупка и продажа заложенного имущества;
Единая информационная база данных	- доступ к информации;
Мезо уровень – Финансовая система	
Центральный банк	- развитие нормативной базы; - установление приемлемых стандартов; - финансирование с низкими процентными ставками;
Комитет Совета финансовой стабильности при Центральном банке	- методические рекомендации;
Министерство финансов	- главный посредник;
Отраслевой уровень – Банковский сектор	
Фонд страхования вкладов	- страхование кредитов и вкладов; - предоставление кредитов для поддержания ликвидности; - антикризисное управление коммерческими банками;
Кредитные бюро	- подготовка информации о кредитной истории; - отчет о кредитных операциях; - рейтинги;
Небанковский сектор	
Министерство внутренних дел Министерство юстиции Инвестиционный комитет Суды	- решение долговых проблем; - работа с заложенным имуществом; - работа с имуществом, переданным государству в обмен на крупные долги; - разрешение кредитных споров;
Оценочные организации Отраслевые ассоциации	- оценка залогового имущества; - организация обучения работе с проблемными кредитами
Микро уровень - банковских и небанковских финансово-кредитных организаций	
Банки, небанковские кредитные организации, микрофинансовые организации	- Комитет по управлению рисками при Наблюдательном совете; - Комитет по управлению рисками при Совете директоров; - Комитет по внутреннему аудиту; - Департамент управления рисками; - Кредитный отдел; - Юридический отдел и его структуры на уровне филиалов и центров банковского обслуживания;
Внутренний уровень - в структуре предприятий реальных отраслей.	
Крупные, средние и малые предприятия	- финансовые менеджеры; - отдел управления рисками; - ответственность за риски;

Источник: разработано автором.

В диссертации обосновано, что система управления кредитными рисками становится эффективной только в том случае, если работа скоординирована с ее субъектами. Понятно, что в зависимости от уровней системы управления кредитными рисками, субъекты и основные инструменты управления кредитными рисками отличаются друг от друга. В зависимости от текущих условий Республики Таджикистан, в той или иной степени может

наблюдаться сотрудничества отраслей экономики страны, в том числе банковского сектора, в управлении кредитными рисками. Однако для дальнейшего укрепления системы управления кредитными рисками в Республике Таджикистан и нормализации кредитных рисков важное значение имеет реализация положений субъектов указанных уровней и использование их рычагов воздействия на практике банковской системы страны. На «макро национальном уровне» большинство его субъектов не действуют в практике системы управления кредитными рисками банковской системы. Создание указанных субъектов и осуществление их деятельности с субъектами банковского сектора позволяет снизить уровень кредитных рисков и долю неработающих кредитов, обеспечить эффективность банковской системы и в конечном итоге, способствовать развитию национальной экономики.

Во второй главе – **«Анализ и оценка системы управления кредитными рисками в кредитных организациях Республики Таджикистан»** было проанализировано современное состояние банковской системы Республики Таджикистан. Далее изучены аналитические и оценочные показатели кредитных рисков банковской системы, проанализированы и оценены кредитные риски в кредитных организациях.

В целях оценки современного состояния банковской системы Республики Таджикистан в диссертации была проанализирована структура банковской системы страны, и установлено, что количество кредитных организаций за анализируемый период (2014-2022 гг.) сократился более чем в один раз, т.е. на 53,6 п.п. В ходе исследования определено, что основной причиной сложившейся тенденции является негативное влияние внешних факторов и финансовых кризисов 2015-2018 годов. В целях устранения существующих проблем и совершенствования банковской системы страны Национальным банком Таджикистана, как регулирующего органа, реализован ряд мер. Политика перехода – «от количества к качеству» одна из них. Проведенный анализ показал, что существенные структурные изменения касаются микрофинансовых организаций, поскольку за анализируемый период их количество сократилось со 120 единиц в 2014 году до 48 единиц – в 2022 году, или на 60 п.п. Выяснилось, что в анализируемом периоде, несмотря на уменьшение общего количества кредитных организаций, другие их структурные подразделения, в том числе количество центров банковского обслуживания, увеличились. Такая тенденция наблюдается как в банках (34,8 п.п.), так и в сфере микрофинансовых организаций (10,1 п.п.).

Отмечается, что активы банковской системы страны составляют от 14,9 млрд. сомони в 2014 году, достигли до 30,03 млрд. сомони – в 2022 году, что означает увеличение более чем в 1 раз. С другой стороны, общий рост активов банковской системы вместе с ВВП не является удовлетворительным, поскольку в последние годы доля других секторов экономической деятельности страны в структуре ВВП сравнительно увеличилась. Отношение активов банковской системы в аналитическом периоде к ВВП уменьшилось на 20,6 п.п. Сложившаяся ситуация оценивает деятельность банковской системы

в развитии национальной экономики не хорошо, что в сегодняшних условиях рассматривается в числе проблем банковской системы, требующих своего решения.

Также в диссертации, с целью оценки тенденции развития основных показателей банковской системы, были проанализированы кредитный портфель, депозиты (сбережения) и связанные с ними показатели. В результате выявлено, что развитие кредитного портфеля банковской системы за аналитический период показывает 39,6 п.п., что соответствует темпу его развития, равному 104,8%.

Сальдо кредитного портфеля в национальной валюте в последние годы занимает относительно стабильное положение, и в 2022 году соотношение этого показателя составило 71,7% от общего сальдо кредитного портфеля банковской системы, что закладывает основу для обеспечения стабильности национальной валюты. Определено, что наряду с кредитным портфелем, также наблюдается значительный рост остатка депозитов, темпы его роста за анализируемый период достигли 112,5%. С другой стороны, такая положительная тенденция, т.е. «доверие к банковской системе», считается одним из качественных показателей оценки банковской системы.

Диссертант отмечает, что одним из основных факторов, способствовавших привлечению депозитов (сбережений) в банковскую систему в последние годы, является инициатива Правительства страны по формированию фондов в соответствии с Законом Республики Таджикистан «Об амнистии в связи с легализацией имущества и денежных средств граждан Республики Таджикистан». Эффективный результат этой инициативы очень важен для привлечения внутреннего капитала, в том числе капитала граждан, в национальную экономику.

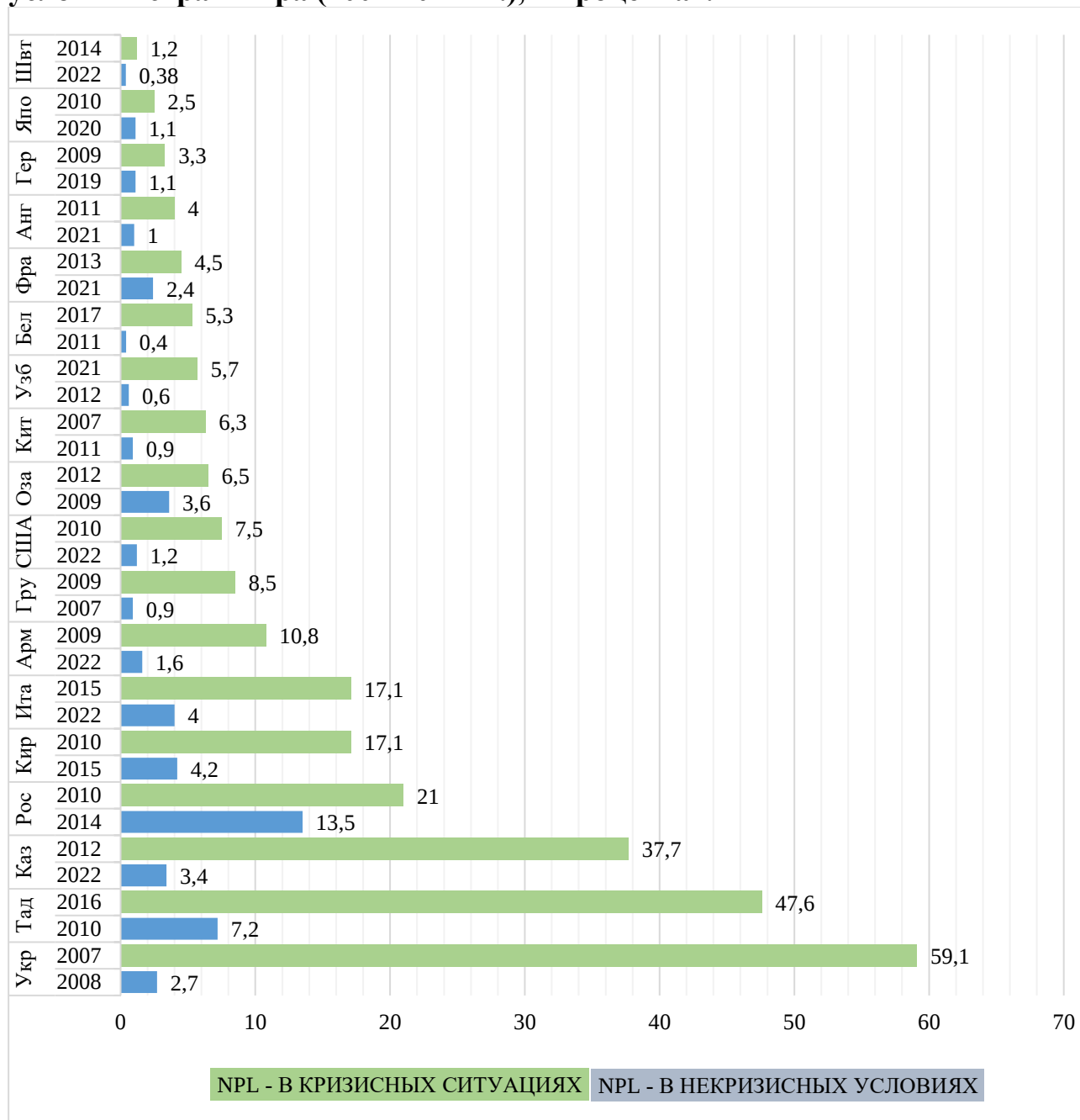
В исследовании было проанализировано и установлено, что количество электронных терминалов в пунктах выдачи наличных увеличилось на 86,4%, а количество терминалов в точках торговли и обслуживания увеличилось в 7,9 раза, количество банкоматов – в 1,5 раза. Установлено, что в целях развития дистанционного банковского обслуживания и увеличения доли безналичных расчетов в течение анализируемого периода динамично развивалась инфраструктура кредитных организаций. Среди этих инструментов особое место занимают платежи через QR-коды, имеющие наиболее быструю динамику развития. Также из года в год увеличилось количество платежных карт в обращении – с 1107,1 тыс. штук в 2014 году достигнуто до 5060,6 тыс. штук – в 2022 году, или увеличилось в 3,6 раз. Степень развития такой инфраструктуры банковской системы в современных условиях отражает хорошее качество услуг и обеспечивает прозрачность операций и эффективность банковской деятельности.

Обосновано, что качество кредитного портфеля рассматривается как показатель устойчивости банков и стабильности банковской системы. Поэтому, в исследовании данный показатель анализируется в условиях

Республики Таджикистан согласно требованиям методологии Международного валютного фонда.

В результате исследования установлено, что доля неактивных кредитов в кризисных и нормальных условиях стран мира также находится на разных уровнях (диаграмма 1).

Диаграмма 1. Доля неактивных кредитов в кризисных и нормальных условиях стран мира (2007-2022 гг.), в процентах.

Источник: расчеты автора на основе: Коэффициент неработающих кредитов. | Экономические индикаторы | ЦЭИК (ceicdata.com).

Из аналитических показателей диаграммы 1 видно, что большинство показателей финансовой устойчивости банковской системы страны имеют положительную динамику, среди которых повышается качество кредитного портфеля, доходность активов и капитала. Также исследование аналитических показателей устойчивости банковской системы Таджикистана и ряда стран

СНГ показало, что до сих пор в банковской системе наблюдаются нестабильности. В зависимости от текущей ситуации, в целях обеспечения стабильности банковского сектора, рекомендуется развивать сотрудничество с передовой банковской системой и изучать ее опыт.

В исследовании разработаны аналитические данные по классифицированным кредитам в 2007-2022 годах на основе двух условий – кризисного и не кризисного. По результатам исследования отечественного и зарубежного опыта установлено, что для выхода банковской системы из кризисных условий необходимы определенные сроки, которые сгруппированы в следующем порядке: а) до одного года; б) от одного до двух лет; в) от двух до четырех лет; г) от четырех до шести лет. Стало очевидно, что в развитых странах мира, имеющих устойчивую систему управления кредитными рисками, классифицированная задолженность ликвидируется в течение срока до одного года. В число этих стран входят Швеция, Япония, Германия, Великобритания, Франция, Китай и США. Развивающимися странами, в которых ликвидация классифицированной задолженности занимает от одного до двух лет, где система управления кредитными рисками находится на хорошем уровне, являются Беларусь, Узбекистан, Азербайджан и Грузия. Выявлено, что опыт вышеуказанных стран является целесообразным и рекомендуется к внедрению на практике банковской системы Республики Таджикистан.

Для анализа кредитных рисков банковской системы страны в диссертации были использованы конкретные источники информации. В том числе финансовая отчетность кредитных организаций, единая банковская отчетность (UBPR), централизованная финансовая отчетность (в форме FinA), бюро кредитных историй, отчеты и статистические данные Национального банка Таджикистана о финансировании банковской системы. При этом, автор разработал приемлемые нормы анализа кредитного риска и проанализировал качество кредитного портфеля банковской системы страны.

В результате анализа установлено, что в 2016 году доля ненадежных кредитов достигла наивысшего уровня, которая составляла 34,4% или 3,3 млрд. сомони в общем кредитном портфеле. По результатам сравнения данных аналитических таблиц установлено, что в 2016 году на сумму 39,7 млн. сомони были переведены на счет классифицированных кредитов, куда входили кредиты 3-5 групп. За этот период 47,62% или 4567 млн. сомони общего остатка кредитного портфеля банковской системы составляют неактивные кредиты. Если в 2014 году просрочка по кредитам составила 1993 млн. сомони, то по этим данным Фонд покрытия возможных потер (ФПВП) сформировал только 752 млн. сомони и фонд не был создан для 1241 млн. сомони просроченных кредитов. Главной причиной является недостаточный капитал большинства кредитных организаций (диаграмма 2).

Диаграмма 2. – Качество кредитного портфеля финансовых учреждений Республики Таджикистан и его обеспеченность по данным ФПВП (млн. сомони).

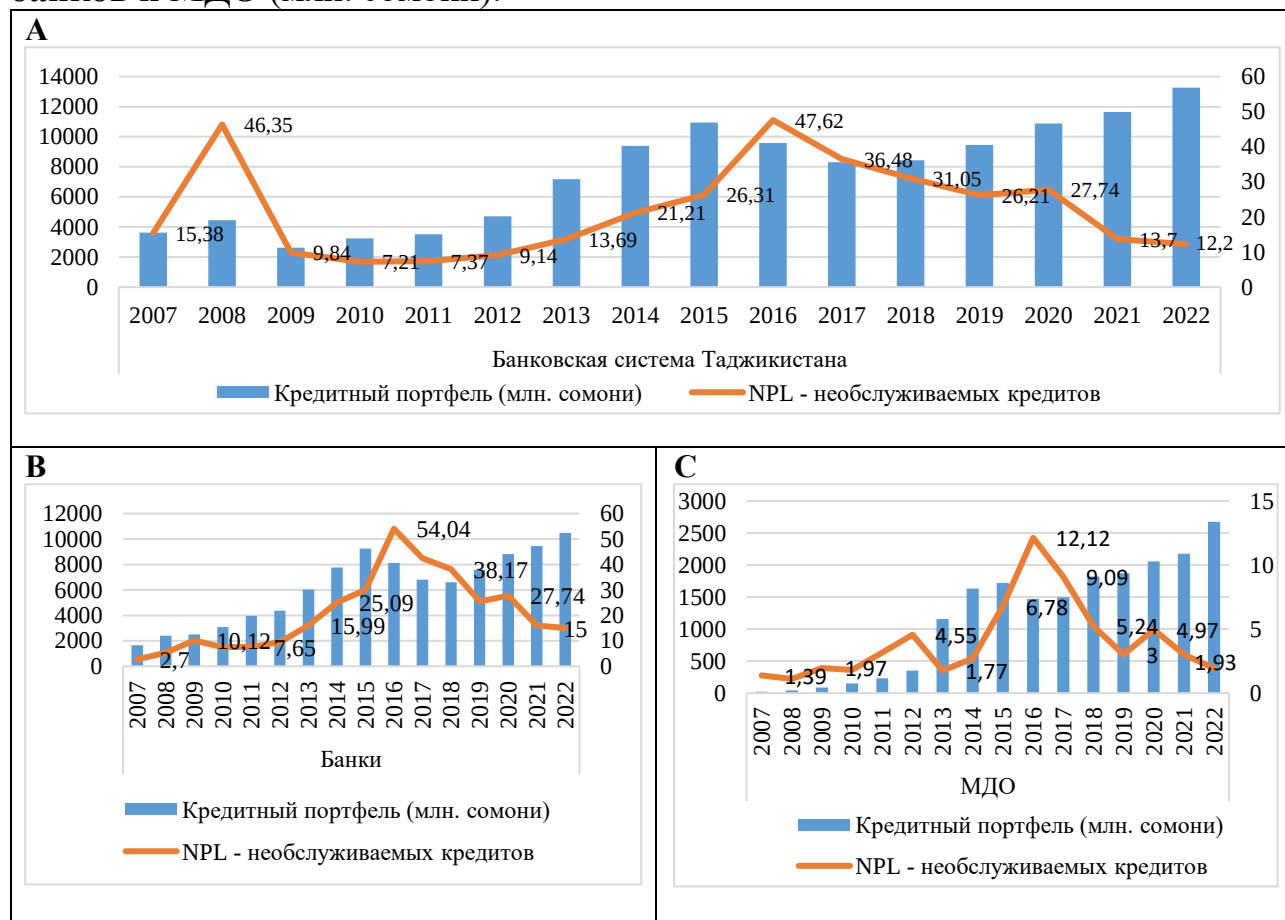

Источник: расчет автора на основе: Бюллетень банковской статистики - 12(245) 2015.-С.98; 12(281) 2018.-С.85; 12(293) 2019.-С.92; 12(305) 2020.-С.92; 12(315) 2021.-С.61;

Как видно из данных диаграммы 2 по качеству кредитного портфеля, в 2022 году просроченные кредиты составили 1618,9 млн.долл., а портфель ФПВП - 1649,5 млн. сомони. Важность данного показателя отражает ситуацию, которая, помимо классифицированных кредитов, включает в себя также организацию фонда на основе субординированных кредитов. Основного фактора ухудшения качества кредитного портфеля диссертант видит в экономической ситуации и изменения курса валют, поэтому в исследовании проанализирована динамика кредитов и депозитов в зависимости от вида валюты. Доля кредитов в иностранной валюте в 2022 году составила 28,4%, а депозиты – 44,3%. В пропорции сбережения по отношению к долгу в 2014 году составили -30,7%, а его положительное соотношение стало равным в 2017 году -9,2%, в 2018 – 12,1%, а в 2022 - 14,2%. Было установлено, что соблюдение соотношения кредитов и депозитов обеспечивает ликвидность и финансовую устойчивость банков в Республике Таджикистан.

В диссертации для углублённого анализа кредитных рисков и, таким образом, организации эффективного потока кредитования в банковской системе, представлен комплексный анализ структуры кредитного портфеля банковской системы, в зависимости от кризисных этапов, охватывающих периоды 2007-2022 гг. (диаграмма 3).

Диаграмма 3. - Качество кредитного портфеля банковской системы, банков и МДО (млн. сомони).

Источник: расчет автора на основе: Бюллетеня банковской статистики - (12(197) 2011 г.; 12(245) 2015 г.; 12(281) 2018 г.; 12(293) 2019 г.; 12(305) 2020 г.; 12(315) 2021 г.); 12(329) 2022.

Результаты кризиса 2008-2009 и 2013-2014 годов можно непосредственно наблюдать из диаграммы, в эти периоды постепенно менялось качество кредитного портфеля банков и микрокредитных депозитных организаций (МДО), а также увеличилась доля классифицированных кредитов (NPL) в системе. Качество кредитного портфеля банков оценивается негативно по отношению к МДО, поскольку именно в период паралича кредитного портфеля банковской системы (2016 года) 75,1% классифицированных кредитов принадлежал банкам. Именно доля банков в общем балансе кредитного портфеля банковской системы в 2016 году была равна 84,7%, а в 2022 году - 79,1%. Доля системообразующих банков, несомненно, впечатляет и рискованна, о чем свидетельствует прошлый опыт.

В диссертации исследуются системообразующие банки в структуре активов банковской системы, анализируется их финансовое состояние и кредитные риски, обусловленные их эффективностью. Определены факторы банкротства двух системообразующих банков – ОАО «Агроинвестбанк» и ОАО «Тоджиксодиротбанк» и оценено их негативное влияние на экономическую систему страны. Для оценки финансового состояния

функционирующих системно значимых банков республики, в диссертации применяются оценки в виде таблицы, состоящей из аналитических коэффициентов, которые используются в результате анализа деятельности экономического субъекта на основе бухгалтерского баланса. Был проведен и представлен анализ кредитных рисков в ГУП СБ РТ «Амонатбанк».

Диаграмма 4. Неработающие кредиты и ФПВП в ГУП СБ РТ «Амонатбанк» (млн сомони).

Источник: расчеты автора на основе официальных данных ГУП СБ РТ «Амонатбанк».

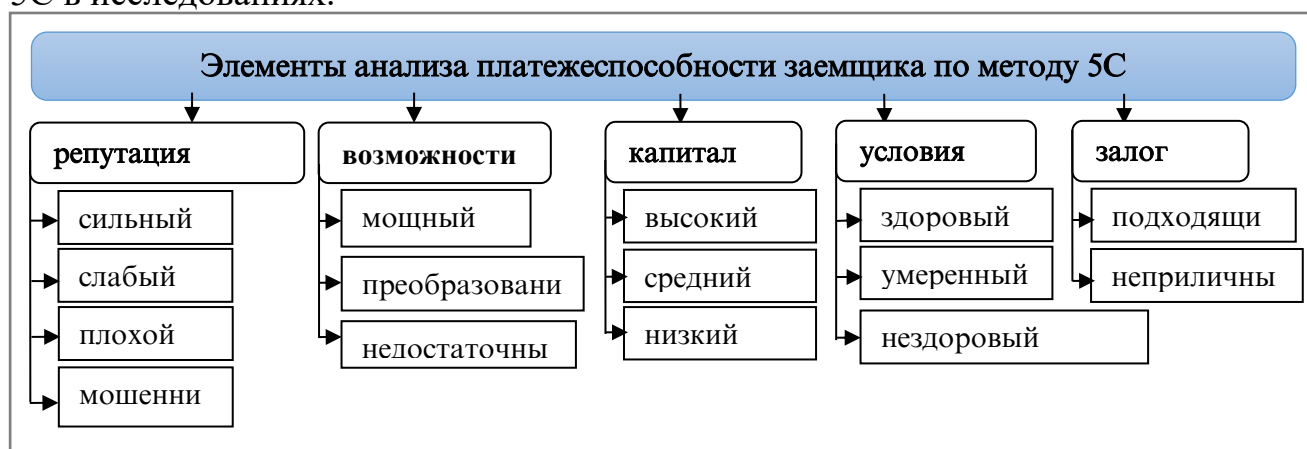
Автор указывает, что важным инструментом управления кредитным риском является формирование ФПВП, однако по данным классифицированных кредитов выявлено, что в 2015-2016 годах данный фонд не был полностью сформирован в ГУП СБ РТ «Амонатбанк». Уточняется, что текущая ситуация связана с финансовым положением банка, и в последующие годы избыток фонда будет формироваться за счет активных кредитов.

Третья глава – «Совершенствование системы управления кредитными рисками в Республике Таджикистан» посвящена совершенствованию нормативно-методических основ системы управления кредитными рисками. Разработаны современные модели оценки кредитных рисков в банковской системе, перспективы анализа кредитных рисков и повышении эффекта процесса кредитования в банках Республики Таджикистан.

Подтверждено, что практический опыт оценки кредитных рисков в кредитных организациях Республики Таджикистан основан на использовании методики оценки, разработанной Национальным банком. Данная методология основана на ряде нормативно-правовых документов НБТ и других дополнительных документов. С целью оценки места этих стандартов в управлении кредитным риском, в диссертации проведен их анализ, выявлены имеющиеся недостатки и разработаны предложения по их совершенствованию.

Автором на основе изучения элементов метода 5С разработана его усовершенствованная форма для анализа ликвидности заемщика с учетом аналитических показателей этого метода. Цель совершенствования этого метода выражается в том, что с точки зрения диссертанта, значительная часть субъектов отечественной экономической деятельности являются индивидуальными предпринимателями. В деятельности данных субъектов

услуги по бухгалтерскому учету и отчетности не предоставляются на необходимом уровне, а при проведении кредитным специалистом анализа платежеспособности заемщика, платежеспособность клиента не определяется в полной мере. Поэтому считается необходимым усовершенствование метода 5С в исследованиях.

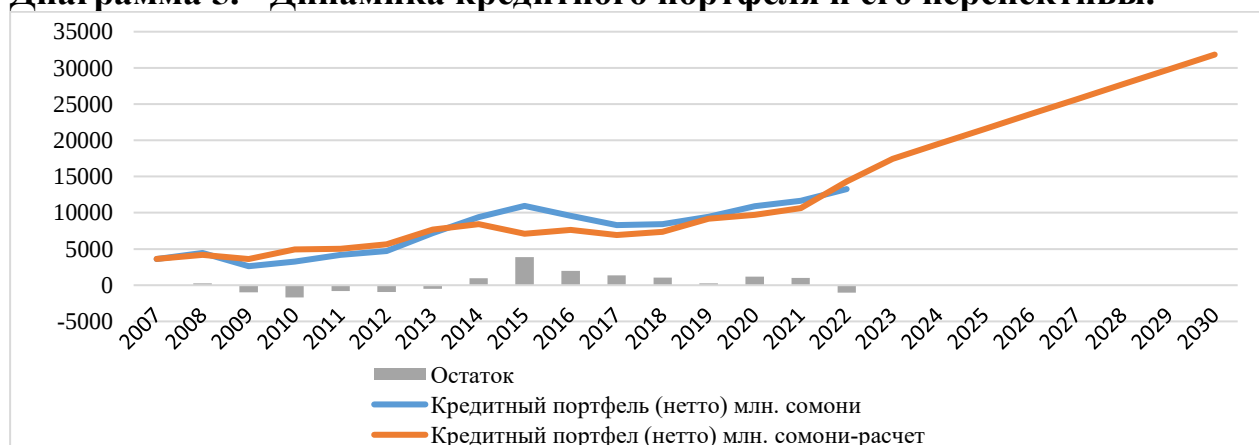
Рисунок 2. Схема оценки способности заемщика погасить кредиты.

Источник: разработано автором.

На основе метода 5С предусмотрены качественные аналитические показатели по каждому элементу оценки ликвидности заемщика, что помогает в полной мере раскрыть ситуацию с ликвидностью клиента.

В зависимости от перспективы кредитных рисков и их влияния на экономическую систему, автор разработал и представил регрессионную модель на основе макроэкономических показателей Республики Таджикистан. С помощью уравнения регрессии был разработан прогноз развития кредитного портфеля до 2030 года (диаграмма 5).

Диаграмма 5. - Динамика кредитного портфеля и его перспективы.

Источник: расчет автора на основе - статистических данных и данных, рассчитанных по уравнению.

Следует отметить, что кредитный портфель в период 2023-2030 гг. с учетом роста обменного курса, растет максимум на 10,2%, инфляции – 4,2% и при условии неизменности роста денежных переводов трудовых мигрантов по данным 2022 года - в среднем на 8,9%.

С использованием разработанного уравнения регрессии и перспективы кредитного портфеля, полученных данных на основе уравнения регрессии

кредитного портфеля, спрогнозирован удельный вес неактивных кредитов до 2030 года (диаграмма 6).

Диаграмма 6. - Тенденция удельного веса неактивных кредитов и ее перспективы.

Источник: расчет автора на основе - статистических данных и данных, рассчитанных по уравнению.

Определено и выявлено, что в период 2023-2030 гг. доля неактивных кредитов с учетом роста кредитного портфеля снизится в среднем на 12,2%. В 2025 г. она составит 8,65%, а в 2030 г. – 4,9% от общей суммы кредитного портфеля. Этот показатель в 2030 г. по сравнению с 2010 г., когда наблюдалась небольшая доля неактивных кредитов, уменьшится на 2,31 п.п. Отмечено, что такой результат не является удовлетворительным по расчетам, поскольку, если имеющуюся информацию сравнить с цифрами диаграммы 1, то становится ясно, что показатель неактивных кредитов в банковской системе Таджикистана по-прежнему оценивается высоко.

С точки зрения автора, в условиях постоянной потребности в кредитных ресурсах для обеспечения интересов банка и пользователей банковских услуг, возникает объективная необходимость разработки стратегии управления кредитными рисками. Такая внутренняя банковская ставка является частью политики банка и носит индивидуальный характер. Данная политика разрабатывается каждым банком самостоятельно и конкретно изменяется в связи с изменением условий деятельности банка, что является обязанностью руководства банка.

В диссертации отмечается, что именно большая доля просроченных кредитов в общем объеме кредитного портфеля банковской системы и его высокая степень риска, а также необходимые инструменты и меры по управлению кредитными рисками, требуют анализа кредитных рисков и обеспечения эффективности процесса кредитования в банковском секторе Таджикистана. Учитывая сложившуюся ситуацию, с точки зрения исследователя, для обеспечения эффективности процесса кредитования считается важным совершенствование следующих элементов системы управления кредитными рисками:

1. Организация внутренней банковской методологии, подходящей для анализа кредитных рисков, методов оценки и управления им. Помимо того, что уполномоченный орган обеспечил институциональные основы анализа рисков, в том числе кредитных рисков в целом, но в зависимости от

кредитной и учетной политики банка, в его состав могут входить и другие стороны. По этой причине банки, используя отечественную методологию и передовой зарубежный опыт, могут разработать собственную методологию и построить на ее основе среду управления кредитными рисками.

2. Разработка стандартизированной кредитной политики. Кредитная политика банка должна обеспечивать эффективность деятельности банка по направлению кредитной работы и стабилизации кредитных рисков. Должна быть комплексной значимость целей, задач и информационного обеспечения, которые связаны с вопросами анализа, оценки и управления кредитными рисками.

3. Комплексная подготовка кредитных специалистов и их материальное стимулирование. Проведенный анализ, а также результаты авторских опросов показывают, что в этой области существуют проблемы, требующие решения. Опыт показывает, что кредитные специалисты с богатым опытом работы встречаются в банках относительно редко, что свидетельствует о том, что специалист действует неохотно и с нестабильным уровнем профессионализма. С этой точки зрения, по мнению соискателя, в банках должны быть организованы курсы, программные тренинги по анализу, оценке, мониторингу и управлению кредитными рисками. Необходимо привязать бонусную часть заработной платы кредитного специалиста к итоговым результатам его работы для повышения его мотивации и ответственности. С другой стороны, дополнительная комиссия, выплачиваемая в качестве пены просроченных кредитов, оказывает негативное влияние на уровень кредитного риска.

4. Мониторинг прогнозирования кредитных рисков. Данный инструмент необходим для обоснованности намеченных приоритетов развития, налаживания эффективного контроля за кредитными операциями и в целом, для сбалансированной и динамичной работы банков.

ВЫВОДЫ

Основные научные результаты диссертации:

Выполненное диссертационное исследование позволило нам представить научные выводы и предложения и практические рекомендации по совершенствованию системы управления кредитными рисками:

1. Появление потребности в управлении рисками в экономической деятельности связано с переходом Республики Таджикистан к системе рыночной экономики, что вносит дополнительные элементы неопределенности в предпринимательскую деятельность и расширяет сферы риска. Переход к системе рыночной экономики, динамичное развитие экономики, возникновение финансовых кризисов, а также необходимость поддержания устойчивости финансовой системы в этих условиях являются одними из основных условий изучения рисков. В ходе диссертационного исследования мы столкнулись с исследованиями ученых, которые имеют разные интерпретации и односторонние оценки понимания риска, большая часть которых основана на неопределенности. Предложенное нами авторское

определение риска включает в себя элементы неопределенности и вероятности и основано на правильности принятия конкретных решений: *«Риск – это неопределенность вокруг деятельности, результатом которой являются потери, уязвимость, дополнительные затраты или напротив, в случае правильного выбора альтернативы, получается дополнительный доход и ожидаемая выгода»*. Исследование кредитных рисков показало, что понимание данного понятия, в основном, ориентировано на экономические потери, принимая во внимание этот важный элемент и другие его составляющие, мы представили авторское объяснение кредитных рисков: *«Кредитный риск – это вероятность просрочки финансовых обязательств, исполненные заемщиком, поручителем и участниками договора, в соответствии с условиями договора, либо экономический ущерб от неисполнения обязательств контрагента»* [1-М, 3-М].

2. Теоретические анализы позволили определить нашу позицию относительно видов кредитных рисков, факторов, влияющих на них эволюции системы управления кредитными рисками, с момента возникновения кредитных отношений до развития и становления современной системы управления кредитными рисками и провести их классификацию [3-М, 20-М, 21-М].

3. Аспект совершенствования системы управления кредитным риском изучается на основе зарубежного опыта таких стран, как США, Великобритания, Франция, Италия, Германия, Швеция, Япония, Россия и др., и на основе этого предложены методы управления кредитными рисками. Оценка кредитных рисков была разработана на основе требований Базеля II, анализ кредитных рисков определялся в рамках количественной и качественной оценки, а платежеспособность заемщика представлялась такими методами, как 5C, скоринг, CAMELS, PARSE, PARTS, CAMPARI, Dun & Bradstreet. В целях совершенствования системы управления кредитными рисками была разработана структура современной системы управления кредитными рисками на разных уровнях, состоящая из субъектов и инструментов управления. Также оценено значение показателя качества кредитного портфеля для финансовой устойчивости банка. [4-М, 14-М, 19-М].

4. На основе анализа современного состояния банковской системы страны, состояния платежной системы, развития кредитования и привлечения депозитов определено, что роль банковской системы в финансовом секторе страны является ключевым. Стало понятно, что для достижения стратегических целей развития банковского кредитования и обеспечения стабильности банковской системы стабилизация показателя просроченной задолженности считается приоритетным направлением развития банковского сектора [5-М, 16-М].

5. Качество анализа кредитного риска зависит от анализируемых источников информации, а полнота и точность этой информации обеспечивают достоверность результатов анализа. В связи с этим определено, что в процессе управления кредитными рисками большое значение имеет

использование важных источников информации для оценки кредитного риска, таких как: финансовая отчетность, централизованная финансовая отчетность в форме FinA и отчеты о кредитных историях кредитных бюро [6-М, 23-М].

6. Проанализированы кредитные риски кредитных организаций страны, определена и оценена динамика проблемных кредитов и факторы, влияющие на кредитные риски на примере ряда ранее регулируемых банков. Проанализирован и изучен практический опыт управления кредитными рисками в случае с КВД БА ЖТ «Амонатбанк», в результате чего рекомендовано внедрение новой модели управления кредитными рисками в рамках МСФО-9 в других кредитных организациях страны [9-М].

7. Проанализированы нормативно-правовые и методические основы системы управления кредитными рисками и определено, что совершенствование нормативно-методических документов требует внесения изменений в ряд институциональных стандартов управления кредитным риском и использования группы аналитических показателей для управления кредитным риском. Использование подходящей модели измерения и прогнозирования кредитных рисков обеспечивает благоприятные условия управления. Поэтому, их использование имеет большое значение не только в банковской системе, но и для экономической системы страны, с точки зрения планирования и оценки перспектив ее развития [10-М, 12-М].

8. Определено и выявлено, что создание полноценной системы управления кредитными рисками, оценка финансового положения контрагентов и установление лимитов на различные банковские операции являются важнейшими условиями конкурентоспособности банка на рынке. Внедрение такой системы не только защищает банк от потерь, но и закладывает основу для проведения активных банковских операций на умеренном уровне, способствует увеличению доходов банка и расширяет круг надежных контрагентов [18-М, 22]. -М].

9. Грамотная организация кредитного процесса помогает предотвратить возникновение многих рисков, в том числе кредитного риска, и обеспечить определенную максимальную прибыль от заемных средств. В условиях скоростных изменений в банковской системе становится все сложнее действовать по устоявшимся принципам и видам кредитования, поскольку конкуренты получают все более привлекательные предложения. Но, с другой стороны, необходимо не только следить за тенденциями, но и обращать внимание на все виды рисков и регулировать баланс между доступностью кредитов и гарантией их выплаты, а также баланс между активами и пассивами по определенной ставке [13-М, 19-М].

Рекомендации по практическому использованию результатов:

1. Исследование видов рисков и их классификация показали, что в отраслях экономической деятельности наблюдаются разные виды рисков. Поэтому, в большинстве случаев риск заменяется опасностью, риском, угрозой, потерей. Однако, с нашей точки зрения, допустимо использовать

понятие риска в финансово-банковской сфере. Неопределенность и вероятность считаются категориями оценки риска [1-М].

2. Обосновано, что проведение комплексного изучения и исследования кредитных рисков на основе классификации, анализа, оценки и упрощения процесса управления ими позволяет достичь конкретных результатов управления кредитными рисками. В связи с этим, выявление факторов, влияющих на кредитный риск, и их анализ, классификация системы управления кредитными рисками по уровням, субъектам и инструментам управления, влияющим на процесс управления кредитными рисками, являются чрезвычайно важными для достижения цели нормализации уровня кредитного риска и снижения банковских потерь [20-М, 24-М].

3. Процессы интеграции в деятельности банковской системы, внедрение технологий модернизации и расширение экономических связей требуют совершенствования существующего опыта и разработки новых подходов системы управления банковскими рисками. Обосновано, что в таких условиях использование метода оценки кредитного риска на основе Базеля II, анализа ликвидности заемщика с использованием современных методов и передового зарубежного опыта по системе управления кредитными рисками является объективной необходимостью [12-М].

4. Анализ текущего состояния банковской системы страны и сравнение показателей ее финансовой устойчивости с рядом стран СНГ и других развитых стран, оценки международных институтов банковской системы страны показали, что в деятельности банковской системы страны все еще наблюдаются нестабильности. В целях обеспечения стабильности банковской системы страны рекомендуется перенимать передовой опыт обеспечения финансовой устойчивости банковской системы, одним из ее показателей является качество кредитного портфеля [7-М, 15-М, 16-М, 25-М].

5. Доступ к аналитическим данным считается важным для анализа, оценки и управления кредитными рисками в традиционной китайской медицине. Поэтому рекомендуется использовать источники аналитической информации, такие как финансовая отчетность, отчеты в форме FinA, отчеты о кредитных историях, принятые нормы анализа кредитного риска и классификации кредитов банковской системы [5-М, 19-М, 23-М, 24-М].

6. Опыт отечественных регулируемых банков показал, что неспособность предотвратить риски, особенно кредитные риски банков, вызывает негативные экономические последствия и ведет их к пропасти банкротства и ликвидации. Если банк, особенно регулируемый банк, окажется в таких условиях, его негативное воздействие отразится не только на самом банке и банковской системе, но и на национальной экономике. Анализ кредитного портфеля банковской системы, распределения кредитов по отраслям и по формам собственности показал, что в них наблюдается низкий уровень диверсификации кредита. В связи с этим, рекомендуется прямая государственная поддержка для содействия финансированию национальной экономики [2-М].

7. По вопросам совершенствования системы управления кредитным риском проанализированы нормативно-правовые основы ряда документов, разработаны конкретные предложения и аналитические показатели [6-М].

8. С учетом аспекта кредитных рисков, разработана регрессионная модель на основе макроэкономических показателей, согласно которой спрогнозирована динамика кредитного портфеля банковской системы до 2030 года. Согласно разработанной модели, доля неактивных кредитов с учетом роста кредитного портфеля снизится в среднем на 12,2% в период 2023-2030 гг., а в 2030 г. неактивные кредиты составят 4,9% от общей суммы кредитного портфеля. Учитывая складывающиеся условия и стабилизацию кредитных рисков, считается важным создание в стране современной системы управления кредитными рисками, включающей субъекты и конкретные инструменты управления [13-М, 19-М].

9. В целях обеспечения эффективности процесса кредитования и управления кредитными рисками важными считаются следующие процессы: создание соответствующей внутрибанковской методологии анализа кредитного риска, методов его оценки и управления им; формирование стандартизированной кредитной политики; всесторонняя подготовка кредитных специалистов и их материальное стимулирование, мониторинг прогнозирования кредитного риска [18-М].

СПИСОК ПУБЛИКАЦИЙ СОИСКАТЕЛЯ УЧЕНОЙ СТЕПЕНИ

Публикации в рецензируемых журналах:

[1-М]. Оев, А.Д. Табиати иқтисодӣ ва паҳлуҳои назариявии моҳияти хавфҳо [Матн]. / А.Д. Оев // Паёми молия ва иқтисод. Маҷаллаи илмӣ-амалӣ. – Душанбе, 2020. – № 2 (27). – С.155-161. ISSN 2663-0389.

[2-М]. Оев, А.Д. Мушкилотҳои сармоягузори низоми бонкии кишвар ба баҳши воқеии иқтисодиёт [Матн] / А.Д. Оев // Паёми Кишоварз. Маҷаллаи илмӣ-амалӣ. – Душанбе, 2020. – №4 (89) – С.273-277. ISSN 2074-5435.

[3-М]. Оев, А.Д. Таълимоти илмӣ оид ба хавфҳои қарзӣ [Матн] / А.Д. Оев // Паёми молия ва иқтисод. Маҷаллаи илмӣ-амалӣ. – Душанбе, 2021. – № 3 (27). – С.188-194. ISSN 2663-0389.

[4-М]. Оев, А.Д. Тавсифи нишондиҳандаҳои асосии баҳодихии хавфҳои қарзии дар бонкҳо истифодашаванда ва дар адабиёт тавсияшаванда [Матн] / А.Д. Оев // Паёми ДМТ. Маҷаллаи илмӣ-амалӣ. – Душанбе, 2021. – № 7. – С.91-102. ISSN 2413-5151.

[5-М]. Оев, А.Д. Масъалаҳои назариявии таҳлили устувории молиявии низоми бонкӣ [Матн] / А.Д. Оев // Паёми молия ва иқтисод. Маҷаллаи илмӣ-амалӣ. – Душанбе, 2022. – № 2. – С.252-258. ISSN 2663-0389.

[6-М]. Оев, А.Д. Методологияи таҳлили хавфҳои қарзӣ дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Матн] / Қ.Х. Хушвахтзода, А.Д. Оев // Паёми молия ва иқтисод. Маҷаллаи илмӣ-амалӣ. – Душанбе, 2022. – № 4/1 (33) – С.23-30. ISSN 2663-0389.

[7-М]. Оев, А.Д. Мавқеи таҳлили хавфҳои қарзӣ дар низоми бонкӣ ва аҳамияти он ба рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Матн] / Қ.Х. Хушвахтзода, А.Д. Оев // Паёми ДМТ. Маҷаллаи илмӣ-амалӣ. – Душанбе, 2023. – № 9. – С.17-23. ISSN 2413-5151.

В других изданиях:

- [8-М]. Оев, А.Д. Хавфи қарзӣ ва таъсири он ба рушди муносибатҳои байналмилалӣ молиявӣ қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / А.Д. Оев // Маводҳои конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзуи “Тоҷикистон дар низомӣ муносири муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналмилалӣ” (Душанбе, 26-уми ноябри соли 2021). - ДДМИТ. -2021. С-472-475.
- [9-М]. Оев, А.Д. СБҲМ – 9 ва тақмили дурнамои баҳодихӣ талафоти имконпазирӣ қарз [Матн] / А.Д. Оев // Маводи конфронси илмӣ-амалии байналмилалӣ баҳшида ба 80-солагии арбоби илм ва техникаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, д.и.и., профессор Уроқов Д.У. дар мавзуи “Иқтисодиёт, молия, ҳисобгирӣ, таҳлил ва аудит: афзалиятҳои рушди стратегӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ” қисми 2. (Душанбе). – ДМТ. -2022. С-163-168.
- [10-М]. Оев, А.Д. Баҳодихӣ дурнамои талафоти имконпазирӣ қарз дар асоси СБҲМ – 9 [Матн] / А.Д. Оев // Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзуи “Рушди баҳисобгирӣ муҳосибӣ ва аудит дар шароити гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ ва саноатикунӣ босуръати кишвар” (Рашт, 28-уми майи соли 2022). –ДОТ дар н.Рашт. С-24-29.
- [11-М]. Оев, А.Д. Развитие банковской системы республики Таджикистан в условиях недостаточности финансовых ресурсов [Текст] / А.Д. Оев, Р.Н. Саидов. // Материалы IV Международной научно-практической конференции «Наука и технологии» (Казахстан г. Алматы- 2022). – МИЦ.-2022. С-234 – 239.
- [12-М]. Оев, А.Д. Таҳлил, баҳодихӣ ва идоракунии равишҳои муосир дар инноватсияи бонкӣ [Матн] / А.Д. Оев, Қ.Х. Хушвахтзода // Маводи конфронси байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзуи “Самтҳои стратегии рушди соҳибкорӣ инноватсионӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ” (Душанбе, 25 ноябри соли 2022). – БССТ.-2022. С-17-23.
- [13-М]. Оев, А.Д. Таҳлили суботи молиявӣ низомӣ бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити номуайяӣ [Матн] / А.Д. Оев // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ амалӣ дар мавзуи “Механизмҳои таъмини устувории молиявӣ ташкилотҳои қарзӣ дар шароити саноатикунӣ ва иқтисодиёти инноватсионӣ” (Душанбе, 10-уми феввали соли 2023). – ДМТ. -2023. С.303-307.
- [14-М]. Оев, А.Д. Асосҳои методологии баҳодихӣ ва таҳлили хавфҳои қарзии бонкҳо бо истифодаи усулҳои омӯрӣ [Матн] / А.Д. Оев // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ назариявӣ дар мавзуи “Иқтисоди рақамӣ ва зарурати ҷорӣ намудани низомӣ нави ҳисобҳои миллӣ” (Душанбе, 17-уми феввали соли 2021). – ДМТ. -2021. С-127-132
- [15-М]. Оев, А.Д. Низомӣ бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нақши он дар суботи низомӣ молиявӣ [Матн] / А.Д. Оев // Маҷмуаи маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ баҳшида ба Рӯзи кормандони мақомоти молия (Душанбе, 11-уми декабри соли 2021). – ДДМИТ. - 2021. – С. 283-288.
- [16-М]. Оев, А.Д. Таҳлил ва баҳодихӣ суботи молиявӣ низомӣ бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / А.Д. Оев // Маводи Маҷлаи Бонки миллии Тоҷикистон бо номи “Бонкдорӣ-тараққиёт-ҷаҳонишавӣ”. (Душанбе, апрел-июни соли 2022). – БМТ. -2022. - С. 55-57.
- [17-М]. Оев, А.Д. Таъсири пандемияи COVID-19 ба суботи молиявӣ низомӣ бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / А.Д. Оев // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ дар мавзуи “Вазъи низомӣ бонкии ҚТ дар давраи

пандемияи короновирус (COVID-19)” (Кулоб, 11-уми декабри соли 2021). – ДДК ба номи А. Рӯдакӣ. -2021. С.170 -176.

[18-М]. Оев, А.Д. Таҳлили чараёни қарздиҳии ташкилотҳои қарзӣ ва баландбардории самаранокии он дар рушди иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / А.Д. Оев // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ назариявӣ дар мавзӯи “Масъалаҳои тақмили механизми молиявӣ қарзии рушди иқтисодиёти миллий” (Душанбе, 5-уми октябри соли 2021). – ДДМТ. -2021. С.178-182.

[19-М]. Оев, А.Д. Асосҳои таҳлили сохторӣ ва идоранамоии хавфҳои қарзӣ дар бонкҳо [Матн] / А.Д. Оев // Маҷмуаи маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Механизми таъбиқи сиёсати баҳисобгирии муҳосибӣ дар шароити индустриализунонии мамлакат: воқеият ва дурнамо” (Душанбе, 23-юми октябри соли 2021). – ДДМТ. -2021. С.215-221.

[20-М]. Оев, А.Д. Хавфи қарзӣ: намудҳо ва омилҳои ба он таъсиррасон [Матн] / А.Д. Оев // Маводҳои конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Рушди низомии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир: муаммоҳои рушд ва роҳҳои ҳалли онҳо” (Душанбе, 11-уми марти соли 2023). – ДДМТ. -2023. С.274-280.

[21-М]. Оев, А.Д. Асосҳои назариявии хавфҳои қарзӣ ва таснифоти онҳо дар шароити муосир [Матн] / А.Д. Оев // Маводҳои конференсияи илмӣ-назариявии ҳайати профессорон, устодон ва донишҷӯёни ДДМТ бахшида ба 30-солагии истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва “Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва хунароҳои мардумӣ” (2019-2021). (Душанбе, 12-17 апрели соли 2021). – ДДМТ. -2021. С.268-271.

[22-М]. Оев, А.Д. Рушди технологияи иттилоотӣ ва гузариш ба иқтисоди рақамӣ ҳамчун асоси рақобатпазирии бонкҳои муосир [Матн] / А.Д. Оев // Маводҳои конференсияи илмӣ-амалии донишгоҳӣ бахшида ба 30-солагии истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавзӯи “Рушди иноватсионӣ ва рақамизунонии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: муаммо ва дурнамо” (Душанбе, 8-уми апрели соли 2021). – ДДМТ. -2021. С.163-167.

[23-М]. Оев, А.Д. Методологияи таҳлили ҳисоботҳои молиявии бонкҳо дар шароити иқтисоди рақамӣ [Матн] / А.Д. Оев // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Вазъи муосир ва дурнамои рушди баҳисобгирии муҳосибӣ, таҳлил ва аудит дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Душанбе, 27-уми марти соли 2021). – ДССХ. -2021. С.132-134.

[24-М]. Оев, А.Д. Мақсад ва вазифаҳои таҳлили ҳолати молиявии ташкилотҳои қарзӣ [Матн] / А.Д. Оев, Б.И. Изатуллоев // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ - амалӣ дар мавзӯи “Баҳисобгирии муҳосибӣ таҳлил ва аудит дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодиёт” (Душанбе, 28 - уми марти соли 2020). – ДССХ. -2020. С.101-103.

[25-М]. Оев, А.Д. Хавфи пандемияи COVID-19 ба низомии бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / А.Д. Оев // Маҷмуаи мақолаҳои конференсияи илмӣ-назариявии ҳайати профессорон, устодон ва донишҷӯёни ДДМТ бахшида ба “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф” (2020-2040). (Душанбе, 13-18 апрели соли 2020). – ДДМТ. -2020. С.124-126.

АННОТАТСИЯ

ба автореферати диссертатсияи Оев Анис Давлатович дар мавзуи «Такмили низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ дар ташкилотҳои қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон» барои дарёфти дарҷаи илмӣ номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯи ихтисоси 08.00.07 – Молия, муомилоти пулӣ ва қарз.

Вожаҳои калидӣ: низоми бонкӣ, номуайяни, хавф, хавфҳои қарзӣ, қарздох, қарзгиранда, сандуқи қарзӣ, нишондиҳандаҳои молияӣ, устувории молиявӣ, тавозуни муҳосибӣ, сифати дороиҳо, пардохтпазирӣ, қарз, қарзи муаммодор, фоизи қарз, зомин, замонат, таҳлил, баҳодиҳӣ, низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ.

Мақсади таҳқиқоти анҷомёфта аз такмили ҷанбаҳои назариявӣ методӣ ва амалии таҳлил, коркард ва пешниҳоди механизми мукаммали баҳодиҳӣ идоракунии хавфҳои қарзӣ, ки бар таҷрибаи пешрафта асос ёфта, ба шароити муосири ташкилотҳои қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқанд, иборат мебошад.

Дар ҷараёни таҳқиқот усулҳои зерини таҳқиқоти илмӣ - абстраксияи илмӣ, муқоиса, мушоҳида, пурсиш ва тестбандӣ, ҷадвалсозӣ ва графиксозӣ, таҳлили муқоисавӣ ва бенчмаркинӣ, таҳлили регрессионӣ, индуксия ва дедуксия, синтез, нишондиҳандаҳои алоқамандӣ, усулҳои низомнок ва ба монанди он истифода шудаанд.

Дар диссертатсия ҷанбаҳои асосии назариявӣ ва хулосаҳо то сатҳи пешниҳодоти мушаххас расонида шудаанд ва онҳо метавонанд барои таҳлил ва баҳодиҳии хавфҳои қарзии ташкилотҳои қарзӣ ва таъмини сифати сандуқи қарзии низоми бонкӣ мавриди истифода қарор гиранд. Аз ҷумла, дар диссертатсия мавқеи хавфҳои қарзӣ дар низоми хавфҳои молиявӣ, омилҳои таъсирбахш ба хавфҳои қарзӣ, таснифи хавфҳои қарзӣ, таҳаввулот дар низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ, сохтори низоми муосири идоракунии хавфҳои қарзӣ, таъсири хавфҳои қарзӣ ба устувории молиявии низоми бонкӣ, истифодаи таҷрибаи пешқадам дар низоми идоракунии хавфҳои қарзиву қарзҳои ғайрифавол, нишондиҳандаҳои таҳлилии хавфҳои қарзӣ, роҳҳои идоракунии хавфҳои қарзӣ ва ғайра пешниҳод шудаанд. Ҷиҳати такмили низоми идоракунии хавфҳои қарзӣ дар ташкилотҳои қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаҳои меъёрию методии он таҳлил карда шуда, аз натиҷаи он тавсияҳои мушаххас таҳия гардидаанд, ки самаранокии ҷараёни қарздиҳӣ, мониторинг ва ояндабинии хавфҳои қарзиро таъмин менамоянд.

Натиҷаҳои дар диссертатсия ба дастмадари метавон дар ҷараёни коркарди санадҳои меъёриву ҳуқуқии нав ва ворид намудани тағйиротҳо ба санадҳои меъёриву ҳуқуқии амалкунанда, дар фаъолияти ҷорӣ ва дурнамои Бонки миллии Тоҷикистон истифода намуд.

АННОТАЦИЯ

к автореферату диссертации Оева Аниса Давлатовича на тему “Совершенствование системы управления кредитными рисками в кредитных организациях Республики Таджикистан», представленной для получения научной степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.07 – Финансы, денежные операции и кредит.

Ключевые слова: банковская система, неопределенность, риск, кредитные риски, кредитор, заемщик, кредитный портфель, финансовые показатели, финансовая устойчивость, бухгалтерский баланс, качество активов, платежеспособность, кредит, неактивный кредит, процентная ставка по кредиту, гарантия, залог, анализ, оценка, система управления кредитным риском.

Целью выполненного исследования является совершенствование теоретических, методологических и практических аспектов анализа, обработки и представления целостного механизма оценки и управления кредитными рисками, которые основаны на передовом опыте и соответствуют современным условиям кредитных организаций Республики Таджикистан.

В ходе исследования применяются следующие методы научного исследования – научная абстракция, сравнение, наблюдение, опрос и тестирование, табулирование и построение графиков, сравнительный и бенчмаркинг-анализ, регрессионный анализ, индукция и дедукция, синтез, корреляционные показатели, систематические методы и тому подобное были использованы.

В диссертации основные теоретические аспекты и выводы доведены до уровня конкретных предложений и могут быть использованы для анализа и оценки кредитных рисков кредитных организаций и обеспечения качества кредитного портфеля банковской системы. В частности, предложены место кредитных рисков в системе финансовых рисков, факторы, влияющие на кредитные риски, классификация кредитных рисков, развитие системы управления кредитными рисками, структура современной системы управления кредитными рисками, влияние кредитных рисков на финансовую устойчивость банковской системы, использование передового опыта в системе управления кредитными рисками и неактивными кредитами, показатели анализа кредитного риска, методы управления кредитным риском и т.д. В целях совершенствования системы управления кредитными рисками в кредитных организациях Республики Таджикистан были проанализированы ее нормативные и методические основы, в результате чего разработаны конкретные рекомендации, обеспечивающие эффективность процесса кредитования, мониторинга и прогнозирования кредитных рисков.

Результаты, полученные в диссертации, могут быть использованы в процессе разработки новых нормативно-правовых актов и внесения изменений в действующие нормативно-правовые акты, в текущей деятельности и перспективах Национального банка Таджикистана.

ANNOTATION

to the abstract of the dissertation of Oev Anis Davlatovich on the topic “Improving the credit risk management system in credit institutions of the Republic of Tajikistan”, submitted for the scientific degree of Candidate of Economic Sciences in specialty 08.00.07 – Finance, monetary transactions, and credit.

Key words: banking system, uncertainty, risk, credit risks, lender, borrower, loan portfolio, financial indicators, financial stability, balance sheet, asset quality, liquidity, loan, inactive loan, loan interest rate, guarantee, collateral, analysis, assessment, credit risk management system.

The purpose of the study is to improve the theoretical, methodological, and practical aspects of the analysis, processing, and presentation of an integral mechanism for assessing and managing credit risks, which are based on best practices and correspond to the modern conditions of credit institutions of the Republic of Tajikistan.

During the study, the following scientific research methods are used - scientific abstraction, comparison, observation, survey and testing, tabulation and graphing, comparative and contrastive analysis, regression analysis, induction and deduction, synthesis, correlation indicators, systematic methods, and the like were used.

In the dissertation, the main theoretical aspects and conclusions are brought to the level of specific proposals and can be used to analyze and assess the credit risks of credit institutions and ensure the quality of the loan portfolio of the banking system. In particular, the place of credit risks in the system of financial risks, factors influencing credit risks, classification of credit risks, development of a credit risk management system, the structure of a modern credit risk management system, the impact of credit risks on the financial stability of the banking system, the use of best practices in the system are proposed management of credit risks and inactive loans, indicators of credit risk analysis, methods of credit risk management, etc. To improve the credit risk management system in credit institutions of the Republic of Tajikistan, its regulatory and methodological foundations were analyzed, as a result of which specific recommendations were developed to ensure the efficiency of the lending process, monitoring, and forecasting of credit risks.

The results obtained in the dissertation can be used in the process of developing new regulations and amendments to existing regulations, in the current activities and prospects of the National Bank of Tajikistan.

Ба чопаш 21.02.2024 имзо шуд.
Андозаи 60x84 1/16. Коғази офсет.
Адади нашр 100 нусха. 1,5 чузъи чопӣ.
Дар матбааи ДДМИТ чоп шудааст.
734067, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14

Подписано в печать 21.02.2024. Формат 60x84 1/16.
Бумага офсетная. Тираж 100 экз. Усл.п.л. 1,5.
Отпечатано в типографии ТГФЭУ
734067, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14